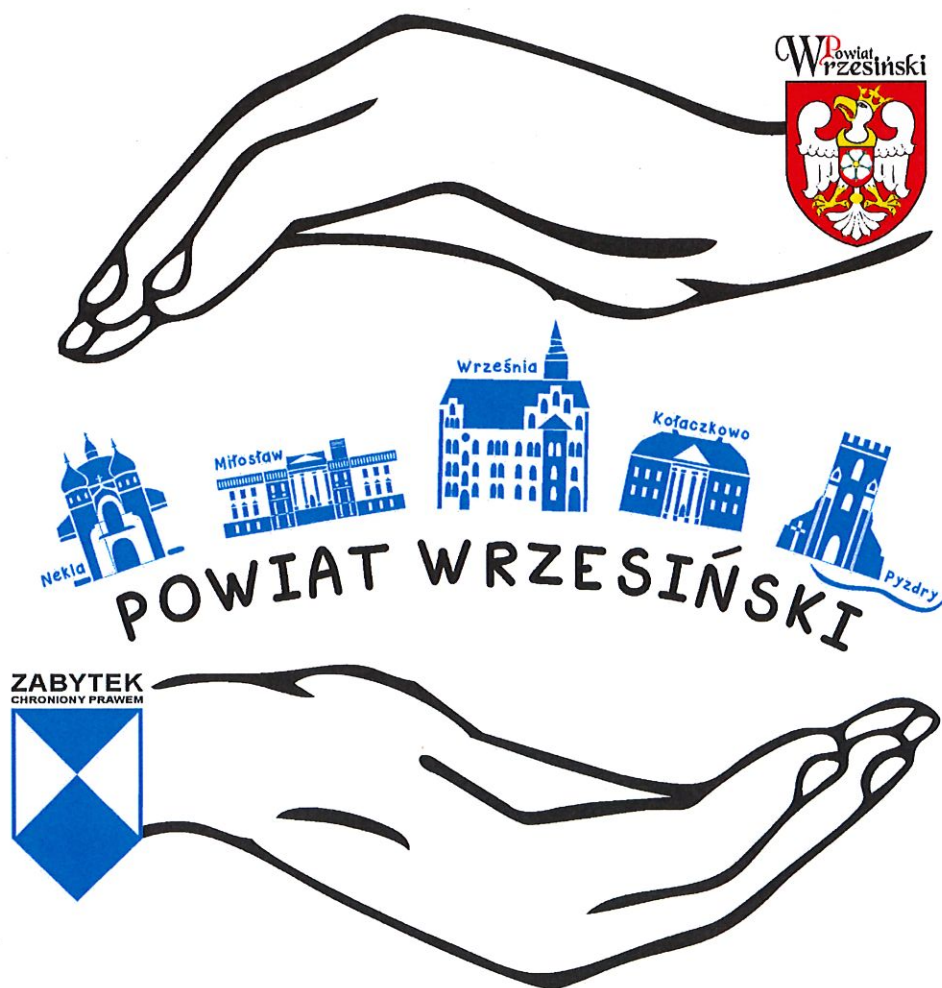

Załącznik do uchwały nr 302/XLVII/2018
Rady Powiatu Wrzesińskiego
w sprawie przyjęcia
Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami
Powiatu Wrzesińskiego na lata 2018-2021

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU WRZESIŃSKIEGO na lata 2018-2021

Opracował: *Sebastian Mazurkiewicz*

Września 2018

SPIS TREŚCI

1.	Wstęp	4
1.1.	Powiat wrzesiński.....	4
1.2.	Świadomość potrzeby powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	4
1.3.	Cele powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	5
1.4.	Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	5
1.4.1.	Konstytucja RP.....	5
1.4.2.	Ustawa o samorządzie powiatowym.....	5
1.4.3.	Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.....	5
2.	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego	7
2.1.	Zasadnicze uwarunkowania prawne w relacji z powiatowym programem opieki nad zabytkami.....	7
2.2.	Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z innymi opracowaniami związanymi z opieką nad zabytkami.....	11
2.2.1.	Krajowy Program Opieki nad Zabytkami.....	11
2.2.2.	Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego.....	11
2.2.3.	Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego.....	12
2.2.4.	Strategia rozwoju turystyki w województwie wielkopolskim.....	14
2.2.5.	Wielkopolski Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami.....	15
2.2.6.	Plan urzędzenia lasów nadleśnictw Czerniejewo i Jarocin.....	16
2.2.7.	Programy Opieki nad Zabytkami gmin z terenu powiatu wrzesińskiego	17
3.	Spójność programu opieki nad zabytkami powiatu wrzesińskiego na lata 2018-2021 z dokumentami wewnętrznymi	18
3.1.	Strategia rozwoju powiatu wrzesińskiego na lata 2014-2020.....	18
3.2.	Program ochrony środowiska dla powiatu wrzesińskiego na lata 2017-2020 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2021-2024.....	19
3.3.	Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Wrzesińskiego.....	19
4.	Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu wrzesińskiego	20
4.1.	Charakterystyka zabytków w powiecie.....	20
4.2.	Zabytki nieruchome.....	20
4.2.1.	Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków.....	21
4.2.2.	Pozostałe zabytki nieruchome niewpisane do rejestru zabytków.....	28
4.3.	Zabytki ruchome.....	29
4.4.	Obszarowe wpisy do rejestru zabytków.....	30
4.4.1.	Układ urbanistyczny miasta Miłosław.....	30
4.4.2.	Układ urbanistyczny miasta Pyzdry.....	31
4.4.3.	Układ urbanistyczny miasta Września.....	31
4.4.4.	Układy niewpisane do rejestru zabytków.....	31
4.5.	Zabytkowe cmentarze.....	32
4.6.	Zabytki archeologiczne.....	35
4.6.1.	Charakterystyka zabytków archeologicznych w powiecie.....	35
4.6.2.	Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.....	36
4.6.3.	Stanowiska o własnej formie krajobrazowej.....	37

4.6.4.	Zestawienie liczbowe zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych.....	37
4.7.	Muzea i placówki paramuzealne.....	37
4.7.1.	Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich we Wrześni.....	38
4.7.2.	Muzeum Regionalne Ziemi Puzdrskiej w Puzdrach.....	38
4.7.3.	Rezerwat Archeologiczny „Gród w Grzybowie” – Oddział Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.....	38
4.7.4.	Izba Pamięci im. Władysława Reymonta w Kolaczkowie.....	39
4.7.5.	Izba Pamięci Banku Spółdzielczego w Kolaczkowie.....	39
4.8.	Miejsca pamięci narodowej.....	39
4.8.1.	Definicja miejsca pamięci narodowej.....	39
4.8.2.	Groby wojenne.....	40
4.9.	Krajobraz przyrodniczo-kulturowy.....	42
4.9.1.	Zabytkowe parki.....	42
4.9.2.	Pomniki przyrody.....	44
4.9.3.	Rezerваты przyrody.....	47
4.9.4.	Parki krajobrazowe.....	48
4.9.5.	Obszary chronionego krajobrazu.....	48
4.9.6.	Historyczne nazwy miejscowe.....	49
5.	Uwarunkowania wewnętrzne opieki nad zasobami dziedzictwa i krajobrazu kulturowego na obszarze powiatu wrzesińskiego.....	50
5.1.	Stan zachowania i obszary największego zagrożenia zabytków.....	50
5.1.1.	Kościóły i klasztory.....	50
5.1.2.	Pałace i dwory.....	50
5.1.3.	Zespoły folwarczne.....	50
5.1.4.	Cmentarze.....	51
5.1.5.	Parki.....	51
5.1.6.	Zabytki archeologiczne.....	51
5.2.	Zabytki będące własnością, współwłasnością lub pod zarządem powiatu.....	52
5.3.	Znakowanie zabytków.....	58
5.4.	Turystyka.....	58
5.4.1.	Szlaki turystyczne.....	58
5.4.1.1.	Szlaki samochodowe.....	58
5.4.1.2.	Szlaki rowerowe.....	59
5.4.1.3.	Szlaki piesze.....	60
5.4.1.4.	Szlaki kajakowe.....	61
6.	Kierunki realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	62
6.1.	Kierunki realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami i podjęte działania.....	62
7.	Instrumentarium realizacji oraz monitoring powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	66
7.1.	Instrumentarium realizacji.....	66
7.2.	Monitoring realizacji.....	67

1. WSTĘP

1.1. Powiat wrzesiński

Powiat wrzesiński położony jest w środkowo-wschodniej części województwa wielkopolskiego. Obszar powiatu posiada kształt wydłużony na linii północny zachód – południowy wschód. Zarys granic (poza niewielkimi wyjątkami) odtwarza granice powiatu z lat 1956-1975. Terytorium powiatu wynosi 704,2 km². W jego skład wchodzi 5 gmin: Kołaczkowo (116 km²), Miłosław (132,3 km²), Nekła (96,2 km²), Pызdry (137,9 km²) i Września (221,8 km²). Powiat wrzesiński graniczy od północy z powiatem gnieźnieńskim, od wschodu z powiatem słupeckim, od południa z powiatami pleszewskim i jarocińskim, od zachodu z powiatami średzkim i poznańskim. Powiat zamieszkuje 77 073 mieszkańców (2016 r.), w tym 46 072 w gminie Września, 7 451 w gminie Nekła, 10 370 w gminie Miłosław, 6 084 w gminie Kołaczkowo oraz 7 096 w gminie Pызdry. Stolica powiatu - miasto Września, położone jest w środkowo-północnej części powiatu.

Pod względem geograficznym znajduje się na terenie mezoregionów: Równiny Wrzesińskiej, Kotliny Śremskiej, Doliny Konińskiej oraz Wysoczyzny Rychwalskiej. Głównymi ciekami wodnymi są rzeki: Warta (stanowiąca częściowo południową granicę powiatu), Proсна (granica z powiatem jarocińskim), Wrześnica, Moskawa, Szywra oraz Rudnik. Lasy porastają północno-zachodnią część powiatu (lasy nekielskie i marzelewskie), południowo-zachodnią (lasy miłosławskie i czeszewskie) oraz południowo-wschodnią (Puszcza Pызdrska).

Przez powiat przebiega międzynarodowy szlak komunikacyjny Berlin - Warszawa: samochodowy (autostrada A2, droga krajowa nr 92) oraz kolejowy (Berlin-Poznań-Warszawa-Moskwa). Na poziomie krajowym duże znaczenie posiada szlak północ-południe (Bydgoszcz/Toruń-Gniezno-Września-Krotoszyn-Wrocław – droga krajowa nr 15). Ponadto powiat posiada dobrą i gęstą sieć dróg o znaczeniu wojewódzkim (do Kalisza, Leszna).

1.2. Świadomość potrzeby powiatowego programu opieki nad zabytkami

Dziedzictwo kulturowe, to dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń jak i naszych czasów. Do dziedzictwa kulturowego oprócz dziedzictwa archeologicznego, architektonicznego i dziedzictwa sztuki zaliczamy także przejawy życia takie jak np. formy gospodarowania, przejawy rozwoju społeczności i inne elementy stanowiące o naszej kulturze.

Świadomość potrzeby ratowania i ochrony zabytków jest coraz powszechniejsza wśród mieszkańców. Dbanie o należyty stan i atrakcyjny wygląd zabytków jest naszym obywatelskim obowiązkiem. Rewitalizacja poszczególnych obiektów jak również całych zespołów zabudowy jest szansą na ich uratowanie. W takich przedsięwzięciach pomagać ma powiatowy program opieki nad zabytkami, przewidziany przez ustawę o ochronie i opiece nad zabytkami, oraz wynikający ze społecznej potrzeby. Jest także czynnikiem w upowszechnianiu wiedzy i pomaganiu właścicielom zabytków w dbaniu o dobrą kondycję substancji zabytkowej. Aby powiat stał się pięknym dla mieszkańców i atrakcyjnym dla turystów trzeba zadbać o lokalne zabytki.

Jest to kolejny powiatowy program opieki nad zabytkami będący kontynuacją poprzedniego programu. Koreluje on z programami opieki nad zabytkami uchwalonymi przez poszczególne gminy powiatu wrzesińskiego. W programie podkreśla się aspekty dziedzictwa kulturowego powiatu, które należy chronić i objąć opieką.

„Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrzesińskiego na lata 2018 – 2021” jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w powiecie. Nie stanowi aktu prawa miejscowego, lecz jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania

dziedzictwa kulturowego. Program opieki nad zabytkami stanowi podwalinę współpracy między samorządem powiatowym, poszczególnymi gminami powiatu, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

1.3. Cele powiatowego programu opieki nad zabytkami

Cele powiatowego programu opieki nad zabytkami wskazuje art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2017, poz. 2187; Dz. U. 2018, poz. 10):

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
2. uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego, podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
5. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
6. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

1.4. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

1.4.1. Konstytucja RP

Na mocy art. 5 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483): „*Rzeczpospolita Polska strzeże (...) dziedzictwa narodowego*”, oraz na mocy art. 6. tejże konstytucji: „*Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju*”.

1.4.2. Ustawa o samorządzie powiatowym

Zgodnie z art. 4 ust. 1 pkt 7 Ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. 2017, poz. 1869; Dz. U. 2018, poz. 130) samorząd powiatowy zobowiązany jest do wykonywania określonych zadań publicznych o charakterze ponadgminnym w stosunku do kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

1.4.3. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Na mocy *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. 2017, poz. 2187; Dz. U. 2018, poz. 10) zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy). Sporządzany program opieki nad zabytkami ma na celu, w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowania poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Programy ogłaszane są w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

2.1. Zasadnicze uwarunkowania prawne w relacji z programem opieki nad zabytkami

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2017, poz. 2187; Dz. U. 2018, poz. 10).

Art. 3 ustawy definiuje:

- 1) **zabytek** - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) **zabytek nieruchomy** - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) **zabytek ruchomy** - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) **zabytek archeologiczny** - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) **prace konserwatorskie** - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) **prace restauratorskie** - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) **roboty budowlane** - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) **badania konserwatorskie** - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) **badania architektoniczne** - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) **badania archeologiczne** - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) **historyczny zespół budowlany** - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami

historycznymi;

- 14) **krajobraz kulturowy** - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- 15) **otoczenie** - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

W art. 4. sprecyzowano na czym polega ochrona zabytków, sprawowana przez organy administracji publicznej:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięcia lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrola stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5 odróżnia ochronę zabytków sprawowaną przez organy administracji publicznej od opieki nad zabytkami sprawowanej przez właściciela zabytku, która polega na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Art. 6 określa jakie zabytki podlegają ochronie i opiece bez względu na stan zachowania:

- 1) Zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
- 2) Zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. 1997, nr 85, poz. 539; 1998, nr 106, poz. 668; 2001, nr 129, poz. 1440 oraz z 2002, nr 113, poz. 984),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
- 3) Zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą również podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7. wymienia formy ochrony zabytków:

- 1. wpis do rejestru zabytków
- 1a. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa
- 2. uznanie za pomnik historii
- 3. utworzenie parku kulturowego
- 4. ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

Podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest wprowadzenie przez gminy gminnej ewidencji zabytków (art. 21). Sposoby prowadzenia rejestru zabytków oraz krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem określa minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego (art. 24).

Starosta jest właściwym organem w postępowaniu wywłaszczeniowym podjętym na wniosek właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w przypadku stwierdzenia zagrożenia dla zabytku nieruchomego lub ruchomego (art. 50). W uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków Starosta ma również prawo do umieszczania na zabytkach znaku zabytku chronionego prawem (art. 12), którego forma została określona w Rozporządzeniu Ministra Kultury w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych z dnia 09 lutego 2004 r. (Dz. U. 2004, nr 30, poz. 259).

Organ stanowiący powiatu może w trybie określonym odrębnymi przepisami udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków na zasadach określonych w podjętych przez ten organ uchwałach (art. 81).

Starosta może, na podstawie wniosku Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, ustanowić społecznego opiekuna zabytków (art. 103). Społeczny opiekun zabytków podejmuje działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechnia wiedzę o zabytkach. W tym zakresie współdziała z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz starostą.

Przepisy dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte są także w następujących obowiązujących aktualnie ustawach:

- w ustawie z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. 2017, poz. 1086),
- w ustawie z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych (Dz. U. 2015, poz. 397),
- w ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2017, poz. 519 z późniejszymi zmianami),
- w ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2018, poz. 142),
- w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. 2018, poz. 121),
- w ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2017, poz. 1073),
- w ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. 2017, poz. 1332),
- w ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. 2015, poz. 774)
- w ustawie z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2011, nr 207, poz. 1230),
- w ustawie z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocena oddziaływania na środowisko (Dz. U. 2017, poz. 1405),
- w ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2018, poz. 450).

Przepisy dotyczące ochrony zabytków gromadzonych w muzeach i w bibliotekach zawarte są:

- w ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. 2018, poz. 720),
- w ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. 2018, poz. 574).

Przepisy dotyczące ochrony materiałów archiwalnych określono:

- w ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 2018, poz. 217).

Przepisy dotyczące miejsc pamięci narodowej zawarte są:

- w ustawie z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 2016, poz. 1575),
- w ustawie z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U. 2018, poz. 369).

2.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z innymi opracowaniami związanymi z opieką nad zabytkami

2.2.1. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami

Rada Ministrów uchwałą nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. przyjęła „*Krajowy programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017*”. Jednym ze strategicznych założeń Krajowego programu (przyjętych na etapie prac nad dokumentem i odzwierciedlonych w brzmieniu jednego z celów szczegółowych) jest wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków, w tym tworzenie podstaw współdziałania z organami samorządu terytorialnego.

Istotnym rozwiązaniem, porządkującym zagadnienia przedstawione w Krajowym programie i uwzględnionym na każdym etapie prac nad dokumentem, są następujące zagadnienia horyzontalne: tematy wiodące, których problematyka została poruszona w co najmniej dwóch obszarach diagnozy oraz dwóch celach szczegółowych. Są to:

- a) podniesienie sprawności i skuteczności działań organów ochrony zabytków, w tym jakości merytorycznej decyzji administracyjnych (szkolenia, standaryzacja działań, itp.),
- b) porządkowanie rejestru zabytków oraz stworzenie wiarygodnej metodologicznie diagnozy stanu zachowania zabytków nieruchomych (księgi rejestru A i C),
- c) zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.),
- d) wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków,
- e) zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków.

2.2.2. Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego

Sejmik Województwa Wielkopolskiego 19 grudnia 2005 r. przyjął dokument *Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do roku 2020* (Uchwała nr XXIX/559/12). Określa on uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju województwa. Zawarte w strategii ustalenia stanowią podstawę do zagospodarowania przestrzennego województwa, wpływając tym samym na kształtowanie krajobrazu kulturowego. Największe znaczenie dla krajobrazu kulturowego ma cel strategiczny „Dostosowanie przestrzeni do wyzwań XXI wieku”. Jednym z celów operacyjnych jest cel pt.: *Wzrost znaczenia i zachowanie dziedzictwa kulturowego*.

Cel ten realizowany będzie m.in. poprzez:

- inwestycje w instytucje kultury,
- ochronę dorobku kulturowego,
- wsparcie działań powiększających dorobek kulturalny regionu,
- promocję aktywności kulturalnej mieszkańców.

Cel strategiczny zakładający „Zwiększenie efektywności wykorzystania potencjałów rozwojowych województwa” ma być realizowany poprzez cel operacyjny 2.4. „Zwiększenie udziału usług turystycznych i rekreacji w gospodarce regionu”, którego założeniem jest, iż „Przyrodnicze, krajobrazowe oraz kulturowe atuty Wielkopolski tworzą szanse na rozwój sektora usług turystyczno-rekreacyjnych. W połączeniu z turystyką biznesową sektor ten ma szanse na znaczny udział w gospodar-

ce regionu. Jest to tym bardziej ważne, iż tego typu usługi generują dużą liczbę miejsc pracy przy stosunkowo niskich nakładach”.

Cel ten realizowany będzie m.in. poprzez:

- inwestycję w infrastrukturę poprawiającą stan zagospodarowania obszarów atrakcyjnych pod względem turystycznym i rekreacyjnym z poszanowaniem wymogów ochrony środowiska,
- wsparcie bazy noclegowej i gastronomicznej,
- promocję przedsiębiorczości w tym zakresie,
- wsparcie rozwoju agroturystyki,
- promocję turystyki alternatywnej.

2.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego

Sejmik Województwa Wielkopolskiego 26 listopada 2001 r. przyjął (Uchwała nr XLII/628/2001), zaś 26 kwietnia 2010 r. zmienił (Uchwała nr XLVI/690/10) **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego**. W założeniach ogólnych umiejscowiono **Plan** obok **Strategii rozwoju województwa wielkopolskiego do roku 2020** oraz **Wielkopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego** w systemie kształtowania ład przestrzennego. Decyduje on o rozwoju regionu Wielkopolski. Wskazano także wpływ zachowania dziedzictwa kulturowego na rozwój ruchu turystycznego.

Plan uznaje, że podstawową zasadą pozwalającą na zachowanie dóbr kultury dla innych pokoleń jest bezwzględne przestrzeganie obowiązującego w tym zakresie prawa. Ochrona dziedzictwa kulturowego powinna być realizowana poprzez właściwe zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

W planie zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego przyjęto, iż podstawową zasadą kształtowania rozwoju województwa winno być optymalne wykorzystanie szeroko rozumianych uwarunkowań wewnętrznych oraz szans wynikających z uwarunkowań zewnętrznych dla zaspokajania potrzeb mieszkańców i sprawnego funkcjonowania podmiotów gospodarczych. Z zasady tej wynikają przesłanki znaczące dla ochrony dziedzictwa kulturowego województwa:

- nie zaprzepaścić posiadanych przez województwo możliwości wynikających z położenia, tradycji, istniejącego potencjału środowiska przyrodniczego, walorów społecznych i gospodarki,
- chroniąc posiadane dobra, efektywnie je wykorzystywać, a równocześnie w miarę możliwości je pomnażać oraz poprawiać ich jakość.

Zasadniczym celem dla kształtowania polityki przestrzennej województwa wielkopolskiego jest harmonijny, zrównoważony rozwój całego terytorium poprzez poprawę jakości zagospodarowania przestrzennego i wzrost wewnętrznej spójności województwa. Jedną z zasadniczych kategorii, do której sprowadzić można cele zagospodarowania przestrzennego województwa jest tworzenie warunków do poprawy jakości życia i rozwoju zrównoważonego, które sprowadzają się m.in. do zachowania właściwych proporcji między elementami zagospodarowania przestrzennego i poprawę walorów estetycznych struktur przestrzennych i krajobrazu.

Za główne zasady zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego przyjęto m.in.

- tworzenie warunków do współlistnienia środowiska przyrodniczego i zurbanizowanego,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i wpisanie go w struktury przestrzenne i otaczający krajobraz.

W planie wojewódzkim przyjęto, że w zagospodarowaniu przestrzeni w odniesieniu do ochrony dziedzictwa kulturowego nie powinno się przekraczać następujących wskazań:

1. w obszarach chronionego krajobrazu nie powinno się lokalizować obiektów i urządzeń zakłócających w drastyczny sposób walory kulturowe,
2. ochronie podlegają obiekty cenne kulturowo, wymagające bezwzględnego zachowania dla przyszłych pokoleń oraz ich bezpośrednie otoczenie, w którym nie powinny być lokalizowane obiekty nieprzystosowane architektonicznie i funkcjonalnie,
3. w strefach ochrony konserwatorskiej zagospodarowanie winno odbywać się na warunkach określonych przez służby konserwatorskie,
4. strefy ochrony widokowej (osie widokowe, ciągi widokowe, dominanty przestrzenne, panoramy) powinny być wyznaczone poprzez stosowne zapisy oraz w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin.
5. ład przestrzenny będący głównym celem zagospodarowania przestrzennego można uzyskać m. in. przez:
6. dobre rozpoznanie prawideł tradycyjnego kształtowania przestrzeni miejskich i zastosowanie ich na nowo; formuła przywracania przestrzeni miejskiej musi uwzględniać możliwości wszelkich kreacji, a nowoczesne budynki o dobrej architekturze nie powinny być traktowane jako niepożądane, ale jako potencjalne wzbogacenie dziedzictwa kulturowego,
7. przestrzeganie wytycznych konserwatorskich w zakresie nie tylko poszczególnych obiektów objętych ochroną, ale również zasad zagospodarowania zabytkowych układów urbanistycznych,
8. „odkrycie” lokalnej architektury wiejskiej i zapewnienie możliwości wprowadzenia tradycyjnych gabarytów, form dachów, detali i rozwiązań materiałowych do obiektów o współczesnych standardach; nurt architektury regionalnej nie może mieć prawa wyłączności, ale powinien stanowić ważny wyróżnik przy kształtowaniu specyfiki lokalnej,
9. ochronę krajobrazu, a w rejonach o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych wykluczenie realizacji obiektów, które charakterem (gabaryty, powierzchnia zajmowanego terenu, rodzaj prowadzonej działalności) kolidują z otoczeniem.

Dla kształtowania przestrzeni miejskiej przyjęto m. in. następujące zasady:

1. ochrona dziedzictwa kulturowego, tożsamości i tradycyjnych elementów środowiska miejskiego, takich jak: zabytkowe dzielnice, budynki, dominanty przestrzenne, panoramy, tereny zielone i tereny otwarte; respektowanie zaleceń wynikających z przepisów ochronnych i poszerzenie zakresu ochrony prawnej,
2. wykorzystywanie atutów wynikających z ukształtowania terenu, osi widokowych, dominant przestrzennych, panoram,
3. w zapisach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego podnoszenie wymogów architektury w stosunku do obiektów realizowanych na obszarach śródmieść oraz w pobliżu terenów o najwyższych walorach kulturowych i przyrodniczych,
4. podejmowanie opracowań dotyczących rewaloryzowania zabytkowych dzielnic.

Dla kształtowania obszarów wiejskich przyjęto m. in. następujące zasady:

1. ochrona charakterystycznych układów ruralistycznych oraz zespołów sakralnych, pałacowo-parkowych, folwarków, ochrona zabytkowych budynków mieszkalnych, gospodarczych, wiatraków, remiz, szkół, kuźni, młynów, gorzelni i innych elementów specyficznych dla architektury wiejskiej np. kapliczek i krzyży,
2. poszanowanie kształtowanej tradycyjnie różnorodności form osadnictwa wiejskiego w poszczególnych rejonach,

3. twórcze wykorzystywanie wzorców architektury lokalnej przy formułowaniu warunków dla projektowanej zabudowy, odwoływanie się do architektury regionalnej Wielkopolski, preferowanie rodzimych materiałów budowlanych oraz tradycyjnych elementów małej architektury takich jak drewniane płoty, podmurówki z kamienia naturalnego, itp.

Dla kształtowania otwartych przestrzeni przyjęto następujące zasady:

1. zakaz wznoszenia w pobliżu jezior, rzek, kanałów, krajobrazowych punktów widokowych lub na terenach o szczególnych walorach krajobrazowych obiektów budowlanych naruszających walory krajobrazowe i uniemożliwiających dostęp do nich,
2. wprowadzenie zieleni osłonowej wokół istniejących i projektowanych obiektów kolizyjnych w stosunku do krajobrazu,
3. narzucanie ograniczeń w sytuowaniu reklam, wykluczenie ich z miejsc o ciekawej ekspozycji.

Dla kształtowania przestrzeni wokół miejsc cennych kulturowo przyjęto następujące zasady:

1. dostosowanie zagospodarowania do masowego ruchu turystycznego i pielgrzymkowego (hotele, campingi, gastronomia, parkingi, itp.),
2. ograniczenie działalności gospodarczej do nie kolidującej z wiodącą funkcją miejsca, a wspieranie działalności związanej z obsługą turystów czy pielgrzymów,
3. izolowanie tych miejsc od bezpośredniego styku z współczesnym zainwestowaniem, zachowanie niezbędnej otwartej przestrzeni w celu lepszego ich wyeksponowania.

Uznano następujące zasady w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:

1. podstawową zasadą pozwalającą na zachowanie dóbr kultury dla przyszłych pokoleń jest bezwzględne przestrzeganie obowiązującego w tym zakresie prawa, tj. przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
2. ochrona krajobrazu kulturowego może być realizowana poprzez właściwe zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin.

2.2.4. Strategia rozwoju turystyki w województwie wielkopolskim

Przyjęta przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego 25 kwietnia 2016 r. **Strategia rozwoju turystyki w województwie wielkopolskim do 2020 roku** (Uchwała Nr XVIII/481/16), wśród priorytetów i celów rozwoju turystyki w województwie wskazuje główne pola strategiczne, w których generują i kumulują się procesy rozwojowe i działalność w dziedzinie turystyki. Pola te stanowią główne obszary wieloletnich i docelowych działań zmierzających do osiągnięcia celu nadrzędnego w turystyce wielkopolskiej. Do priorytetów rozwojowych zaliczono rozwój walorów turystycznych. Celem strategicznym jest tu podnoszenie atrakcyjności turystycznej regionu poprzez lepszą ochronę, ekspozycję i organizację zasobów kulturowych i przyrodniczych.

Opieka nad zabytkami wylania się w dwóch celach operacyjnych:

1. Cel operacyjny I.5.1. **Wzrost atrakcyjności produktów turystyki wiejskiej.**

Współcześni turyści oczekują nie tylko wysokiej jakości usług, ale również indywidualnie dopasowanej oferty, która odpowiadać będzie na ich potrzeby i oczekiwania. Charakterystyczne jest przy tym poszukiwanie autentyczności i regionalizmu oraz nastawienie na poznawanie miejscowych zwyczajów. Niezbędnym warunkiem rozwoju turystyki wiejskiej jest wzrost jej atrakcyjności poprzez rozwój specjalistycznej i konkurencyjnej oferty, wykorzystującej zwyczaje, tradycje i kulturę wielkopolskiej wsi.

Cel ten realizowany powinien być przede wszystkim przez następujące kierunki działań:

- 1) Wspieranie budowy i rozbudowy obiektów turystyki wiejskiej, w szczególności adaptacji obiektów zabytkowych na cele turystyczne (np. izby pamięci, skanseny).
 - 2) Wspieranie produktów specjalistycznych i konkurencyjnych, kładących nacisk na autentyczność, lokalność oraz kulturę (lokalne tradycje i zwyczaje), w tym tzw. „wiosek tematycznych”.
 - 3) Wspieranie imprez i wydarzeń promujących lokalną kulturę – tradycje i zwyczaje wielkopolskiej wsi oraz kuchnię regionalną.
 - 4) Wspieranie projektów związanych z poprawą estetyki wielkopolskiej wsi i obiektów turystyki wiejskiej.
2. Cel operacyjny IV.2.2. Wspieranie inwestycji w infrastrukturę noclegową na obszarach o dużej atrakcyjności i niedostatecznym zagospodarowaniu turystycznym
- Dla realizacji celu konieczne są następujące kierunki działań:
- 1) Wspieranie inwestycji związanych z adaptacją obiektów zabytkowych (dwory, pałace, kamienice, zabudowa wiejska) na cele związane ze świadczeniem usług noclegowo-gastronomicznych.

W diagnozie turystyki w województwie wielkopolskim podkreślone zostały walory antropogeniczne Wielkopolski, będącej kolebką państwowości polskiej, na terenie której zlokalizowane są obiekty o wczesnośredniowiecznym rodowodzie (np. grodziska w Gieczu czy Grzybowie). Dzięki nim Wielkopolska należy do regionów bogatych w walory krajoznawcze.

Klasyfikacja walorów krajoznawczych

Do przeprowadzenia analizy zróżnicowania typologicznego walorów, przyjęto klasyfikację rzeczową zawartą w założeniach programowych i organizacyjnych Inwentaryzacji Krajoznawczej PTTK. Klasyfikacja inwentaryzacyjna obejmuje osiem typów obiektów, z czego punkty 2 – 7 dotyczą walorów kulturowych:

- 1) **Środowisko przyrodnicze** (obiekty geologiczne, krajobraz, wody powierzchniowe, formy ochrony przyrody, parki i ogrody).
- 2) **Obiekty archeologiczne** (grodziska, rezerваты, cmentarzyska, dawne miejsca produkcji, miejsca i zabytki kultowe).
- 3) **Zabytki architektury i urbanistyki** (założenia miejskie, budynki mieszkalne, pałace i dwory, obiekty i zespoły sakralne, obiekty użyteczności publicznej, obiekty obronne, budynki gospodarcze, obiekty małej architektury).
- 4) **Upamiętnione miejsca historyczne** (miejsca bitew i innych wydarzeń historycznych, cmentarze, pomniki, tablice pamiątkowe i epitafia, miejsca związane z wybitnymi ludźmi, i in.).
- 5) **Zabytki techniki** (obiekty przemysłowe, rzemieślnicze, transportu i komunikacji, budowle hydrotechniczne i wiatrowe, obiekty górnictwa, zegary słoneczne i wieżowe).
- 6) **Muzea, archiwa, zbiory** (muzea i zbiory ponadregionalne, regionalne, skanseny, izby regionalne, pamięci narodowej, zbiory prywatne o wartości krajoznawczej).
- 7) **Obiekty i ośrodki kultury ludowej** (układy ruralistyczne obiekty sakralne, chałupy, zagrody, budynki gospodarcze, przemysłowe, rzemieślnicze, czynne ośrodki sztuki ludowej, folklor).

- 8) **Obiekty współczesne** (powstałe po 1945 roku), imprezy (założenia przestrzenne, obiekty użyteczności publicznej, budynki mieszkalne, tradycyjne imprezy kulturalne, i in.).

2.2.5. Wielkopolski Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami

Województwo Wielkopolskie posiada *Wielkopolski Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2017-2020* wprowadzony uchwałą nr XXXVIII/901/17 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z 27 listopada 2017 r. Program kontynuuje cele *Wielkopolskiego Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2016.*:

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
2. uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem zabytków,
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

oraz uzupełnia o nowe:

1. Poprawa stanu zabytków poprzez podjęcie działań mających na celu poprawę ich zachowania.
2. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
3. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych i turystycznych.
4. Włączanie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego Wielkopolski do działań edukacyjnych.
5. Prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
7. Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych.

2.2.6. Plan urządzenia lasów nadleśnictw Czarniejewo i Jarocin

Na wartość dziedzictwa kulturowego i zabytków szczególnie zwróciła uwagę Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu. W 2009 r. wprowadziła ona plany urządzenia lasów dla nadleśnictw Czarniejewo - „*Plan urządzenia lasu Nadleśnictwa Czarniejewo, obręby: Czarniejewo, Nekla, na okres od 1 stycznia 2009 r. do 31 grudnia 2018 r.*” oraz Jarocin – „*Plan urządzenia lasu Nadleśnictwa Jarocin, na okres od 1 stycznia 2009 r. do 31 grudnia 2018 r.*”.

Plany mają na celu m. in.: pełniejsze zinwentaryzowanie i zobrazowanie bogactwa zasobów przyrodniczych z uwzględnieniem zabytków kultury materialnej, analizę zadań z zakresu ochrony tych zasobów oraz metod ich ochrony w tym również ograniczenia negatywnego wpływu wewnętrznych i zewnętrznych zagrożeń. W planach nadleśnictw Czarniejewo i Jarocin, odnośnie obszarów wchodzących do powiatu wrzesińskiego wykazano następujące zabytki wpisane do rejestru zabytków:

- grodzisko wczesnośredniowieczne Nekla, Nadleśnictwo Czarniejewo, Leśnictwo Dzikowy Bór, obręb 110a, Nr rejestru WKZ 55/Wlkp/C;

- średniowieczne grodzisko stożkowate, położone po wschodniej stronie starorzecza Warty w Leśnictwie Czeszewo, oddziale 177a, dobrze zachowane z przelomu X/XI w. zwane Szwedzkim Szańcem, o średnicy u dołu 47 m, u góry 14-18 m i wysokości 3 m, na terenie rezerwatu przyrody Czeszewski Las. Nr rejestru WKZ 51/Wkpc/C;
- zabytkowy budynek dworu z końca XIX w. w Czeszewie – obecnie Ośrodek Edukacji Leśnej Centrum Zarządzania Łęgami; podczas zaborów budynek służył jako skład soli na Warcie, następnie siedziba dawnego Nadleśnictwa Państwowego Czeszewo w Czeszewie; budynek murowany, z drewnianą, dwukondygnacyjną werandą i ażurową, również drewnianą dekoracją okapów, oddział 166b leśnictwo Czeszewo. Nr rejestru WKZ 2206/A z 15 maja 1991 roku;

oraz pozostałe obiekty kultury materialnej a będące własnością nadleśnictw:

- cmentarz choleryczny na terenie leśnictwa Splawik, obręb Czeszewo, w oddziale 18d.
- Leśniczówka Dzikowy Bór (Rajmundowo),
- Zespół leśniczówki Milkarowo,

Wskazano także obostrzenia względem obiektów:

- do czasu wpisania powyższych obiektów do rejestru zabytków nieruchomości obowiązuje uzgodnienie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Poznaniu czynności związanych z przekształceniem architektury, zmiana sposobu użytkowania, wykonywanie remontów, wprowadzanie nowych inwestycji w sąsiedztwie tych obiektów.

Zabytkiem ruchomym, będącym własnością Nadleśnictwa Jarocin, jest prom górnoliniowy „Nikodem” na Warcie w Czeszewie.

2.2.7. Programy Opieki nad Zabytkami gmin z terenu powiatu wrzesińskiego

W gminach z terenu powiatu wrzesińskiego przyjęte są następujące gminne programy opieki nad zabytkami:

- Gmina Kołaczkowo - *Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kołaczkowo na lata 2014-2017*, przyjęty Uchwałą nr XXXIV/243/2014 Rady Gminy Kołaczkowo z dnia 14 lipca 2014 r. (w trakcie aktualizacji),
- Gmina Miłosław – *Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Miłosław na lata 2015-2018*, przyjęty Uchwałą nr XI/39/15 Rady Miejskiej w Miłosławiu z dnia 30 czerwca 2015 r.
- Gmina Września – *Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Września na lata 2017-2020*, przyjęty Uchwałą nr XXIV/317/2017 Rady Miejskiej we Wrześni z dnia 21 kwietnia 2017 r.
- Gmina Nekla – *Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Nekla na lata 2013-2016*, przyjęty Uchwałą nr XXIII/192/2013. Rady Miejskiej Gminy Nekla z dnia 27 marca 2013 r. (w trakcie aktualizacji),
- Gmina Pyzdry – *Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Pyzdry na lata 2013-2016*, przyjęty Uchwałą Nr XXIV/200/2013 Rady Miejskiej w Pyzdrach z dnia 28 czerwca 2013 r. (w trakcie aktualizacji).

3. SPÓJNOŚĆ PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU WRZESIŃSKIEGO NA LATA 2018-2021 Z DOKUMENTAMI WEWNĘTRZNYMI

3.1. Strategia rozwoju powiatu wrzesińskiego na lata 2014-2020

Rada Powiatu we Wrześni uchwałą nr 36/VI/2015 z dnia 21 maja 2015 r. przyjęła „Strategię rozwoju powiatu wrzesińskiego na lata 2014 - 2020”, zaś uchwałą nr 118/XIX/2016 z dnia 2 czerwca 2016 r. dokonała jej zmiany. W dokumencie jednym z celów strategicznych jest poprawa ładu przestrzennego i rewitalizacja przestrzeni publicznej. Kierunkami działań w tym zakresie jest:

a) **Ochrona dziedzictwa kulturowego.**

Celem jest ochrona dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu wrzesińskiego. Zadania powinny być realizowane zgodnie z obowiązującym *Powiatowym Programem Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrzesińskiego*. Kierunek ten realizują m.in. Starostwo Powiatowe we Wrześni, inne samorządy, organizacje pozarządowe, parafie.

b) **Wspieranie prac konserwatorskich i remontowych na obiektach zabytkowych.**

Jednym z kluczowych problemów, które dotyczą opieki nad zabytkami na terenie powiatu wrzesińskiego, jest kwestia własności nieruchomości lub wyposażenia ruchomego. Z tym związane są przede wszystkim problemy dotyczące konserwacji, pozyskiwania dofinansowania, odpowiedzialności za stan techniczny oraz dostępności obiektu. Zadania dotyczące prac konserwatorskich i remontowych na obiektach zabytkowych powinny być spójne z celami powiatowego programu opieki nad zabytkami powiatu wrzesińskiego. Niezbędne jest podjęcie działań na rzecz ustalenia stosunków własnościowych, odpowiedzialności za stan obiektów, co jest istotne przy wdrażaniu wyżej wymienionego programu opieki nad zabytkami. Kierunek ten realizują m.in. Starostwo Powiatowe we Wrześni, inne samorządy, organizacje pozarządowe, właściciele obiektów zabytkowych.

c) **Promowanie dziedzictwa kulturowego w tym ich oznakowanie i informacja**

Celem jest efektywne promowanie dziedzictwa kulturowego z terenu powiatu wrzesińskiego. Do istotnych zadań należy m.in. odpowiednie oznakowanie oraz informacja o obiektach zabytkowych i szlakach kulturowych. Na chwilę obecną brakuje odpowiedniego oznaczenia obiektów na drogach dojazdowych do zabytków, przy nich, a także jest niewystarczająca informacja o dziedzictwie kulturowym powiatu wrzesińskiego. Kluczowym zadaniem w tym zakresie będzie utworzenie punktu informacji turystycznej, który będzie dysponował atrakcyjnym zestawem materiałów informacyjno-promocyjnych, a także będzie miał za zadanie informować zainteresowanych o szlakach turystycznych i zabytkach powiatu. Kierunek ten realizują m.in. Starostwo Powiatowe we Wrześni, inne samorządy, organizacje pozarządowe.

Strategia rozwoju powiatu wrzesińskiego zauważa, że powiat wrzesiński posiada wiele cennych kulturowo zabytków architektury sakralnej oraz dworskiej, a także założen ogrodowych, parków oraz obiektów ruchomych. Sprawą problemową są kwestie własności obiektów zabytkowych. W wyniku tego powstają trudności związane z konserwacją, pozyskiwaniem dofinansowania, odpowiedzialnością za stan techniczny oraz dostępnością obiektów. Powiat wrzesiński realizuje cele związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na podstawie opracowanego powiatowego programu opieki nad zabytkami. Najwięcej obiektów zabytkowych znajduje się na terenie gminy Września – zarówno pod względem zabytków archeologicznych, architektury, parków oraz cmentarzy. Należy zauważyć, że najcenniejsze zabytki nieruchome znajdują się także we Wrześni. Należy tu przede wszystkim zabytkowy układ urbanistyczny oraz kościół farny z wyposażeniem.

Do zadań związanych z opieką nad zabytkami w ramach strategii należy:

- 1) Realizacja powiatowego programu opieki nad zabytkami oraz prowadzenie prac konserwatorskich,
- 2) Publikacja materiałów promocyjnych i informacyjnych,
- 3) Utworzenie Powiatowej Informacji Turystycznej.

3.2. Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Wrzesińskiego na lata 2017-2020 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2021-2024

Dokumentem o zasięgu powiatowym, gdzie zwraca się także uwagę na zabytki, a zwłaszcza na zabytkowe parki jest *Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Wrzesińskiego na lata 2017-2020 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2021-2024* przyjęty przez Radę Powiatu Wrzesińskiego uchwałą nr 253/XXXIX/2017 z dnia 28.12.2017 r. W programie przy ochronie środowiska naturalnego pod względem opieki nad zabytkami ujęto następujące zagadnienia:

- 1) Na przygotowanych mapach zagrożenia powodziowego zaznaczono m.in. obszary i obiekty zabytkowe,
- 2) Jedną z zasad zagospodarowania Nadwarciańskiego Parku Krajobrazowego jest ochrona licznych stanowisk archeologicznych oraz zachowanych wysokiej klasy zabytków,
- 3) W zachowaniu różnorodności krajobrazu przyrodniczego ważna jest ochrona krajobrazu przyrodniczo-kulturowego, w tym zabytkowych parków i ogrodów,
- 4) W priorytecie ochrony atmosfery ujęte zostało wsparcie programów ochrony powietrza m.in. w obiektach zabytkowych,

3.3. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Wrzesińskiego

Trwają prace nad przygotowaniem *Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Wrzesińskiego*. Po przygotowaniu plan zostanie przekazany do zaopiniowania Wojewódzkiemu Urzędowi Ochrony Zabytków w Poznaniu.

4. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU WRZESIŃSKIEGO

4.1. Charakterystyka zabytków w powiecie

Na terenie powiatu znajdują się zabytki archeologiczne, z których największe i najcenniejsze jest grodzisko w Grzybowie (szczegółowiej o zabytkach archeologicznych w rozdziale 4.6.1). Najcenniejsze zgrupowania zabytków nieruchomych znajdują się we Wrześni, Pyzdrach oraz w Miłosławiu. Ich układy urbanistyczne zostały wpisane do rejestru zabytków (szczegółowiej o układach urbanistycznych podrozdziałach: 4.4.2. Miłosław, 4.4.2. Pyzdry, 4.4.3. Września, 4.4.4. Nekla i Targowa Górka).

Najliczniejszą grupą zabytków wpisanych do rejestru są zabytki sakralne. Najcenniejszymi kościołami są: kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Stanisława b.m. we Wrześni (kościół farny) oraz kościół parafialny pw. Narodzenia NMP w Pyzdrach (kościół farny) oraz kościół pw. Ścięcia Głowy Św. Jana Chrzyciciela w Pyzdrach (kościół poklasztorny). Kolejne zabytkowe obiekty sakralne to drewniane kościoły w Wrześni (Lipówka), Nowej Wsi Królewskiej, Kaczanowie, Grzybowie, Opatówku, Zielińcu, Czeszewie oraz Wrąbczynkowskich Holendrach. Do zabytkowych kościołów murowanych należą świątynie w Wrześni (kościół Św. Ducha), Miłosławiu, Biechowie, Nekli, Targowej Górze, Bardzie, Marzeninie, Węgierkach, Gozdowie, Bieganowie, Sokolnikach, Kołaczkanie, Grabowie Królewskim czy też budynki klasztorne w Pyzdrach oraz Biechowie.

Ciekawymi zabytkami wpisanymi do rejestru są też pozostałości dawnego zamku czy relikty murów miejskich w Pyzdrach, dalej obiekty użyteczności publicznej we Wrześni (ratusz, dawna szkoła katolicka elementarna, miejskie progimnazjum – ob. liceum, willa starosty), Miłosławiu (dawna szkoła elementarna), czy niektóre obiekty mieszkalne we Wrześni (domy przy ul. Warszawskiej 5,10,15), Pyzdrach (dom podcieniowy) czy Miłosławiu (np. dom „Bazar”). Charakterystycznym elementem krajobrazu są także założenia dworskie, folwarczne i parkowe. Stanowią one dziedzictwo historii dawnego ziemiaństwa. Największe zespoły dworsko-parkowe znajdują się we Wrześni, Miłosławiu i Nekli. Kolejne znajdują się w Kołaczkanie, Bieganowie, Zielińcu, Bugaju, Bardzie, Chwalibogowie, Grzybowie, Mystkach, Podstolicach, Mikuszewie. Do najciekawszych zespołów folwarcznych zaliczyć można folwark w Bugaju, czy folwark w Ostrowie Szlacheckim. Niektóre obiekty dworsko-folwarczne zostały rozebrane w II połowie XX w. (np. dwory w Gozdowie, Stanisławowie, Solecznie, Żernikach). Wartości zabytkowe posiadają także parki miejskie (Września), podworskie parki w miastach (Wrześni, Miłosław, Nekla), parki w zespołach dworskich lub folwarcznych na wsiach. Wartości zabytkowe palisada także liczne cmentarze zarówno przy kościołach jak i samodzielne, wśród nich występują cmentarze katolickie, ewangelickie oraz teren pocmentarne (np. po cmentarzach żydowskich).

4.2. Zabytki nieruchome

Zabytkiem nieruchomym jest nieruchomości, jej część lub zespół nieruchomości, które są dziełem człowieka lub są związane z jego działalnością. Zabytkiem nieruchomym są także nieruchome zabytki archeologiczne, będące pozostałością (powierzchniową, podziemną lub podwodną) egzystencji człowieka. Kodeks Cywilny (Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny - Dz. U. 1964, nr 16, poz. 93) nieruchomości dzieli na trzy rodzaje: 1. gruntowe stanowiące część powierzchni ziemi, 2. budynkowe trwale związane z gruntem, 3. lokalowe będące częścią budynku. Zabytkiem nieruchomym może być wybrana część lub całość nieruchomości. Oprócz budynków lub budowli zabytki nieruchome to także miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne lub działalność wybitnych ludzi lub instytucji. W ustawie wymienione są także krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne i ruralistyczne, budownictwo obronne, obiekty techniki, cmentarze i parki.

Ze względu na posiadane wartości historyczne, artystyczne lub naukowe w interesie społecznym jest zachowanie zabytków poprzez otoczenie ich ochroną i opieką.

Najcenniejsze zabytki wpisuje się do rejestru zabytków prowadzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy (art. 9, pkt. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku (art.9).

4.2.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Tabela 1.

Ewidencja zabytków nieruchomych z terenu gmin powiatu wrzesińskiego wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa – Rejestr Zabytków Województwa Wielkopolskiego, dostęp 20 kwietnia 2018 r.¹

GPOnZ Kołaczkowo, GPOnZ Miłosław, GPOnZ Nekla, GPOnZ Pyzdzy, GPOnZ Września, ustalenia adresów oraz uzupełnienia – S. Mazurkiewicz

Lp.	Miejscowość	Adres/miejsce	Obiekt	Datowanie	Rejestr zabytków
Gmina Kołaczkowo					
1.	Bieganowo	Bieganowo 15	KOŚCIÓŁ PRAFIALNY PW. ŚWIĘTEGO KRZYŻA w zespole kościoła	1729 r., 1800 r.	951/A z 4.03.1970
2.	Bieganowo	Bieganowo, b. nr.	DWÓR w zespole dworsko-folwarcznym	I. 1914-1916	1444/A z 12.04.1973
3.	Bieganowo	Bieganowo, b. nr.	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworsko-folwarcznym	pol. XIX w., przekształt. pocz. XX w.	1444/A z 12.04.1973
4.	Borkowo (obręb Szamarzewo)	Szamarzewo 34	DWÓR w zespole dworskim	po 1920 r.	2649/A z 15.07.1998
5.	Borkowo (obręb Szamarzewo)	Szamarzewo 34	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	pol. XIX w., powiększ. po 1921 r.	2649/A z 15.07.1998
6.	Gorazdowo	Gorazdowo 39	DWÓR w zespole dworskim	1 poł. XIX w.	962/A z 5.03.1970
7.	Gorazdowo	Gorazdowo 37	OFICYNIA Z KUCHNIĄ w zespole dworskim	1 poł. XIX w.	962/A z 5.03.1970
8.	Gorazdowo	Gorazdowo 37	OFICYNIA I STAJNIA w zespole dworskim (<i>nie istnieje</i>)	1 poł. XIX w.	962/A z 5.03.1970
9.	Gorazdowo	Gorazdowo 37 i 39	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworsko-folwarcznym	pol. XIX w., powiększ. pocz. XX w.	962/A z 5.03.1970
10.	Grabowo Królewskie	Grabowo Królewskie 40	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. JADWIGI ŚLAŃSKIEJ (dawne wezwanie, dokumentacja WUOZ) oficjalnie: PW. NAJŚW. SESRCA PANA JEZUSA	I. 1925-1927	2644/A z 14.04.1998

¹ Rejestr zabytków prowadzi Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków - Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków. Zbiór posiadanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID) dokumentów może być niekompletny, dlatego możliwe są rozbieżności pomiędzy publikowanym wykazem danych, a stanem rzeczywistym. NID dokłada wszelkich starań aby wdrożyć procedury pozwalające na bieżącą aktualizację repozytorium cyfrowego decyzji administracyjnych dotyczących rejestru zabytków. Ze względu na ewolucję przepisów prawnych związanych z ochroną zabytków trwającą od 1918 r. (dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury) oraz zmieniające się zasady prowadzenia rejestru i postrzegania wartości obiektów zabytkowych zasób jest niejednorodny a informacje tworzone na jego podstawie mogą wymagać aktualizacji. W miarę możliwości autor Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrzesińskiego informuje o rozbieżnościach w dokumentacji oraz wskazuje stan faktyczny.

			(obecne wezwanie) w zespole kościoła		
11.	Grabowo Królewskie	Grabowo Królewskie 40	KAPLICA PRZEDPOGRZEBOWA w zespole kościoła	1 ćw. XX w.	2644/A z 14.04.1998
12.	Grabowo Królewskie	Grabowo Królewskie 40	DZWONNICA w zespole kościoła	I. 20. XX w.	2644/A z 14.04.1998
13.	Grabowo Królewskie	Grabowo Królewskie 40	OGRODZENIE z BRAMĄ w zespole kościoła	1 ćw. XX w.	2644/A z 14.04.1998
14.	Grabowo Królewskie	Grabowo Królewskie	CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY w zespole kościoła	poł. XIX w.	2644/A z 14.04.1998
15.	Grabowo Królewskie	Grabowo Królewskie 29	DWÓR w zespole dworskim	1928 r.	2645/A z 27.04.1998
16.	Grabowo Królewskie	Grabowo Królewskie 29	OGRODZENIE z BRAMKAMI w zespole dworskim	1928 r.	2645/A z 27.04.1998
17.	Grabowo Królewskie	Grabowo Królewskie 29	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	poł. XIX w.	1977/A z 11.12.1984
18.	Kołaczkowo	ul. Wrzesińska bez nr, zarejestrowany w rejestrze zabytków pod nr ul. Wrzesińska 22 (plebania)	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚŚ. SZYMONA I JUDY APOSTOŁÓW w zespole kościoła	I. 1830-1836, 1850	424/A z 28.11.1968
19.	Kołaczkowo	Plac Wł. Reymonta 1	PAŁAC w zespole pałacowym	1 poł. XIX w.	2521/A z 7.10.1955
20.	Kołaczkowo	Plac Wł. Reymonta 2	BUDYNEK GOSPODARCZY (dokumentacja NID i WUOZ) czyli OFICYNA (też w dokumentacji WUOZ) w zespole pałacowym	1 poł. XIX w.	2520/A z 7.10.1955
21.	Kołaczkowo	Plac Wł. Reymonta 5	STAJNIA (dokumentacja NID i WUOZ) SPICHLERZ (też w dokumentacji WUOZ) w zespole pałacowym	1 poł. XIX w.	2520/A z 7.10.1955
22.	Kołaczkowo	Plac Wł. Reymonta 1	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	poł. XIX w.	1992/A z 1.02.1985
23.	Sokolniki	ul. Kościelna 5	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. JAKUBA (APOSTOŁA) WIĘKSZEGO w zespole kościoła	1930-1932	38/Wlkp/A z 25.09.2000
24.	Sokolniki	ul. Kościelna 5	CMENTARZ RZYKOŚCIELNY w zespole kościoła	4 ćw. XIX w.	38/Wlkp/A z 25.09.2000
25.	Sokolniki	Sokolniki	PARK KRAJOBRAZOWY	XIX/XX w.	1985/A z 19.12.1984
26.	Zieliniec	Zieliniec 48	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. MIKOŁAJA, drewniany (w dokumentacji NID i WOUZ błędnie pw. Św. Michała) w zespole kościoła	XVII w.	2500/A z 30.10.1953
27.	Zieliniec	Zieliniec 48	DZWONNICA, drewniana, w zespole kościoła	XVII w.	958/A z 5.03.1970
28.	Zieliniec	Zieliniec	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	poł. XIX w.	1797/A z 27.06.1980
Gmina Miłosław					
1.	Biechowo	Biechowo 12	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. NARODZENIA NMP w zespole klasztornym filipinów	I. 1734-50	2463/A z 4.03.1933
2.	Biechowo	Biechowo 12	KLASZTOR, ob. plebania w zespole klasztornym filipinów	I. 1725-65	416/A z 28.11.1968
3.	Biechowo	Biechowo 12	OGRÓD KLASZTORNY w zespole klasztornym filipinów	XVIII w.	1982/A z 7.12.1984
4.	Bugaj	Bugaj, b. nr.	ZAMECZEK MYŚLIWSKI „BAŻANTARNIA”	poł. XIX w.	253/A z 17.09.1968

5.	Bugaj	Bugaj 10	FOLWARK „NA BUGAJU”	1 poł. XIX w.	963/A z 5.03.1970
6.	Bugaj	Bugaj 10	KUŹNIA	1 poł. XIX w.	1922/A z 9.12.1983
7.	Bugaj - Bagatelka	Bagatelka nr 4 i nr 6	BUDYNEK dawnego NADLEŚNICTWA	1849 r.	1916/A z 1.12.1983
8.	Czeszewo	Czeszewo, b. nr.	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. MIKOŁAJA, drewniany	1792 r.	2464 z 14.03.1933
9.	Czeszewo	ul. Miłosławska 22	dawna KARCZMA	XVIII w.	959/A z 5.03.1970
10.	Czeszewo	ul. Szkolna 29	LEŚNICZÓWKA	k. XIX w.	2206/A z 15.05.1991
11.	Mikuszewo	Mikuszewo 23	PAŁAC w zespole pałacowym	k. XIX w.	2208/A z 24.06.1991
12.	Mikuszewo	Mikuszewo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	k. XIX w.	1979/A z 14.12.1984
13.	Miłosław	śródmieście	ZAŁOŻENIE URBANISTYCZNE	XIV-XIX w.	2278/A z 0.09.1993
14.	Miłosław	ul. Kościelna 9	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. JAKUBA AP.	1620 r., 1845 r.	954/A z 5.03.1970
15.	Miłosław	ul. Zamkowa 22 (w dokumentacji WUOZ ul. Zamkowa 21)	KOŚCIÓŁ EWANGELICKI, obecnie Powiatowa Scena Kultury „Zamkowa”	I. 1874-1875	1923/A z 29.12.1983
16.	Miłosław	ul. Poznańska 1 a	PAŁAC w zespole pałacowym	pocz. XIX w.	2304 z 17.06.1994
17.	Miłosław	obręb geodezyjny Bugaj	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	pocz. XIX w.	2304 z 17.06.1994
18.	Miłosław/Bugaj	Bugaj 2	OFICyna w zespole pałacowym	pocz. XIX w.	1738/A z 2.12.1975
19.	Miłosław	ul. Zamkowa 13	SZKOŁA LUDOWA	poł. XIX w.	1105/A z 6.05.1970
20.	Miłosław	ul. Zamkowa 20	DOM	1868 r.	1915/A z 1.12.1983
21.	Miłosław	pl. Wiosny Ludów 14	DOM	1851 r.	1914/A z 1.12.1983
22.	Miłosław	pl. Wiosny Ludów 24	DOM „BAZAR”	pocz. XX w.	1924/A z 29.12.1983
23.	Miłosław	ul. Wrzesińska 24	DOM	ok. 1887 r.	2222/A z 2.01.1992
24.	Nowa Wieś Podgórna	Nowa Wieś Podgórna	DWÓR MYŚLIWSKI (piwnice)	pocz. XIX w.	955/A z 5.03.1970
Gmina Nekla					
1.	Kokoszki	Kokoszki 5	WIATRĄK KOŹLAK (nie istnieje)	1751 r.	953/A z 5.03.1970
2.	Mystki	Mystki 1	PAŁAC w zespole pałacowym	1870-1880	1453/A z 8.06.1973
3.	Mystki	Mystki 1	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	XIX/XX w.	1453/A z 8.06.1973
4.	Nekielka	ul. Jana Pawła II, bez nr	KOŚCIÓŁ EWANGELICKI, obecnie sala koncertowa i galeria	1884 r.	2256/A z 24.11.1992
5.	Nekla	ul. Poznańska 25	DWÓR (tak w dokumentacji WUOZ) w zespole dworskim	ok. 1870 r.	989/A z 12.04.1973

6.	Nekla	ul. Poznańska 25	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	XVIII w.	990/A z 14.11.1958 oraz 1726/A z 23.04.1975
7.	Nekla	ul. Poznańska 24 (adres kościoła) w rejestrze zabytków zapisany pod adresem ul. Poznańska 36 - plebania	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. ANDRZEJA APOSTOŁA w zespole kościoła parafialnego	I. 1899-1901	2639/A z 29.01.1998
8.	Nekla	ul. Poznańska 24 (adres kościoła) w rejestrze zabytków zapisany pod adresem ul. Poznańska 36 - plebania	KAPLICA-KOSTNICA w zespole kościoła parafialnego	I. 1899-1901	2639/A z 29.01.1998
9.	Nekla	ul. Poznańska 24 (adres kościoła) w rejestrze zabytków zapisany pod adresem ul. Poznańska 36 - plebania	CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY w zespole kościoła parafialnego	XVIII w.	2639/A z 29.01.1998
10.	Nekla	ul. Poznańska 24 (adres kościoła) w rejestrze zabytków zapisany pod adresem ul. Poznańska 36 - plebania	OGRODZENIE, mury metalowe w zespole kościoła parafialnego	I. 1899-1901	2639/A z 29.01.1998
11.	Opatówko	Opatówko 10	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. KATARZYNY ALEKSANDRYJSKIEJ, drewniany	I. 1752-1754	2440/A z 22.12.1932
12.	Podstolice	ul. Kasztanowa 50	DWÓR w zespole dworskim	1890 r.	2154/A z 22.04.1988
13.	Podstolice	ul. Kasztanowa 50	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	II poł. XIX w.	1987/A z 16.01.1985
14.	Targowa Górka	ul. A. Kosińskiego 3	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOLA w zespole kościoła parafialnego	1839-1840	1046/Wlkp/A z 6.02.2018
15.	Targowa Górka	ul. A. Kosińskiego 3	DZWONNICA w zespole kościoła parafialnego	XVIII w.	968/A z 6.03.1970 i 1046/Wlkp/A z 6.02.2018
16.	Targowa Górka	ul. A. Kosińskiego 3	GROBOWIEC KARŚNICKICH w zespole kościoła parafialnego	1870	1046/Wlkp/A z 6.02.2018
17.	Targowa Górka	ul. A. Kosińskiego 3	GŁÓWNA BRAMA WJAZDOWA z OGRODZENIEM wzdłuż ulicy Antoniego Kosińskiego w zespole kościoła parafialnego	po 1840 r.	1046/Wlkp/A z 6.02.2018
18.	Targowa Górka	ul. A. Kosińskiego 3	CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY w zespole kościoła parafialnego	XV-XIX w.	1046/Wlkp/A z 6.02.2018
19.	Targowa Górka	ul. A. Kosińskiego 8	POCZTA KONNA, obecnie dom mieszkalny	XVIII/XIX w.	969/A z 6.03.1970
20.	Targowa Górka	ul. A. Kosińskiego, bez nr	PARK DWORSKI	XVIII w.	2367/A z 14.11.1958
Gmina Pyzdry					
1.	Pyzdry	śródmieście	HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA	XIII – XIX w.	795/Wlkp/A z 28.05.2010
2.	Pyzdry	ul. Farna 1	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. NARODZENIA NMP	poł. XIV, XV w. 1865-70	kl.IV-73/34/58 z 3.10.1958
3.	Pyzdry	ul. Kaliska 25 A	KLASZTOR w zespole klasztornej franciszkanów, obecnie Muzeum Ziemi Pyzdrowskiej, Biblioteka Publiczna, Plebania	poł. XIV-XVIII w.	kl.IV-73/35/58 z 3.10.1958

4.	Pyzdry	ul. Kaliska 25 A	KOŚCIÓŁ PW. ŚCIĘCIA GŁOWY ŚW. JANA CHRZCICIELA w zespole klasztoru franciszkanów	poł. XIV-XVIII w.	kl.IV-73/35/58 z 3.10.1958
5.	Pyzdry	ul. Zamkowa	POZOSTAŁOŚCI ZAMKU I MURU MIEJSKIEGO	1 poł. XIV w.	120 z 1.06.1968
6.	Pyzdry	w domu ul. Kaliska 36	POZOSTAŁOŚCI MURÓW MIEJSKICH	1339 r.	1595 z 10.09.1974
7.	Pyzdry	ul. Kaliska 29	DOM	1 poł. XIX w.	412/154 z 9.01.1989
8.	Pyzdry	ul. Kaliska 37	DOM	1 poł. XIX w.	504/245 z 4.05.1994
9.	Pyzdry	Rynek 17	DOM	1768 r.	1054/Wlkp/A z 30.07.1956
10.	Pyzdry	Rynek 17	dawna PIEKARNIA	2 poł. XVIII w.	1054/Wlkp/A z 30.05.2018
11.	Pyzdry	Rynek 19	DOM	pocz. XIX w.	960/A z 5.03.1970
12.	Pyzdry	ul. Zwierzyniec 6	WÓJTOSTWO ob. dom	1 poł. XIX w.	449/190 z 19.09.1990
13.	Pyzdry	ul. Wrocławska 29	WIATRAK HOLENDER	1903 r.	450 z 1.02.1969
14.	Rataje	Rataje 26	DWÓR w zespole dworskim	2 poł. XIX w.	387/129 z 2.09.1985
15.	Rataje	Rataje 26	PARK w zespole dworskim	2 poł. XIX w.	387/129 z 2.09.1985
Gmina Września					
1.	Września	Śródmieście i Opieszyn	HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY MIASTA	XVI – XIX w.	295/Wlkp/A z 19.04.2006
2.	Września	ul. Kościelna 21	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. WNIĘBOWZIĘCIA NAJŚWIĘTSZEJ MARII PANNY I ŚW. STANISŁAWA	kościół - poł. XV w., wieża - kon. XV w., odbud. 1672, przebud. 1792 (Jan Binder), restaur. 1881-1887 (Zygmunt Gorgolewski)	2466/A z 14.03.1933
3.	Września	ul. Świętokrzyska 20	KAPLICA obecnie KOŚCIÓŁ PW. ŚW. KRZYŻA drewniany	1664 r. (tak w dokumentacji WUOZ)	1106/A z 06.05.1970 i 721/Wlkp/A z 2.12.2008
4.	Września	ul. Świętokrzyska 18	CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY (przy kościele św. Krzyża)	już.	721/Wlkp/A z 2.12.2008
5.	Września	ul. T. Kościuszki 27	KOŚCIÓŁ EWANGELICKI, obecnie katolicki kościół parafialny pw. Świętego Ducha	I. 1894-1895	2293/A z 8.12.1993
6.	Września	ul. Koszarowa 8	WOZOWNIA (HALA ĆWICZEŃ) w zespole koszar, obecnie pływalnia	1910 r.	2586/A z 26.03.1996
7.	Września	ul. Ratuszowa 1	RATUSZ obecnie Urząd Miasta i Gminy Września	1909-1911	191/Wlkp/A z 28.06.2004
8.	Września	ul. F. Chopina 9	WILLA STAROSTY w zespole landraty, obecnie Urząd Stanu Cywilnego	1913-1915 (proj. arch. Paulus i Liloe)	385/Wlkp/A z 25.07.2006
9.	Września	ul. Witkowska 1	WYŻSZA SZKOŁA MIEJSKA DLA CHŁOPCÓW I DZIEWCZĄT, ob. Liceum Ogólnokształcące im. H. Sienkiewicza	1911 r.	798/Wlkp/A z 25.05.2010
10.	Września	ul. Dzieci Wrzesińskich 13	SZKOŁA ELEMENTARNA DZIECI WRZESIŃSKICH – KATOLICKA SZKOŁA LUDOWA (obecnie Muzeum i Biblioteka)	2 poł. XVIII w./1837-1840	1569/A z 10.09.1974

11.	Września	Warszawska 5	KAMIENICA Z OFICYNAMI	1905 r.	2569/A z 28.12.1995
12.	Września	Warszawska 10	DOM	ok. 1812 r.	967/A z 5.03.1970
13.	Września	Warszawska 15	DOM	XIX w.	2173/A z 20.02.1989
14.	Września	ul. Opieszyn 1	PAŁAC w zespole pałacowym Opieszyn	1870 r.	966/A z 05.03.1970 i 775/Wlkp/A z 15.01.2010
15.	Września	ul. Opieszyn 1	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym Opieszyn obecnie park miejski im. Dzieci Wrzesińskich	pol. XVIII w.	966/A z 05.03.1970 i 775/Wlkp/A z 15.01.2010
16.	Września	ul. Daszyńskiego	PARK MIEJSKI IM. MARSZAŁKA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO (nie uwzględniony w spisie zabytków wpisanych do rejestru zabytków Narodowego Instytutu Dziedzictwa)	1925-1927	2118/A z 10.04.1987
17.	Września	ul. Ogrodowa 6	OGRÓD w zespole Strzelnicy Bractwa Kurkowego	1924-1926	Nr rej. zabyt. 1012/Wlkp/A z 27.10.2016
18.	Września	ul. Ogrodowa 6	ALTANA w zespole Strzelnicy Bractwa Kurkowego	1924-1926	Nr rej. zabyt. 1012/Wlkp/A z 27.10.2016
19.	Września	ul. Ogrodowa 6	TEREN STRZELNICY w zespole Strzelnicy Bractwa Kurkowego	1924-1926	Nr rej. zabyt. 1012/Wlkp/A z 27.10.2016
20.	Września	ul. Ogrodowa 6	BUDYNEK STRZELNICY w zespole Strzelnicy Bractwa Kurkowego	1924-1926	Nr rej. zabyt. 1012/Wlkp/A z 27.10.2016
21.	Bardo	Bardo 12	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. MIKOŁAJA	1783 r.	950/A z 4.03.1970
22.	Bardo	Bardo 13	DWÓR w zespole dworsko-folwarcznym	I. 30. XIX w., pocz. XX w.	961/A z 5.03.1970
23.	Bardo	Bardo 13	PARK DWORSKI w zespole dworsko-folwarcznym	pocz. XIX w.	2159/A z 26.06.1989 i 28.03.1997
24.	Bardo	Bardo 13	WOZOWNIA w zespole dworsko-folwarcznym	ok. 1910 r.	2618/A z 28.03.1997
25.	Bardo	Bardo 13	MAGAZYN ZBOŻOWY w zespole dworsko-folwarcznym	pol. XIX w.	2618/A z 28.03.1997
26.	Bardo	Bardo 13	BUDYNEK MAGAZYNOWY w zespole dworsko-folwarcznym	pol. XIX w.	2618/A z 28.03.1997
27.	Białężyce	Białężyce	DWÓR w zespole dworskim	1908 r.	1730/a z 29.04.1975
28.	Białężyce	Białężyce	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	2 pol. XIX	1730/a z 29.04.1975
29.	Chocicza Mała	Chocicza Mała	PARK DWORSKI	XIX/XX w.	2061/A z 1.01.1986
30.	Chocicza Wielka	Chocicza Wielka	PARK DWORSKI	XIX/XX w.	2060/A z 1.01.1986
31.	Chwalibogowo	Chwalibogowo 1	PAŁAC w zespole pałacowym	ok. 1890 r.	1452/A z 08.06.1973
32.	Chwalibogowo	Chwalibogowo 1	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	2 pol. XIX w.	1452/A z 08.06.1973
33.	Gozdowo	Gozdowo 62	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚŚ. FILIPA I JAKUBA	1881-1883	343/Wlkp/A z 12.06.2006

			w zespole kościoła		
34.	Gozdowo	Gozdowo 62	OGRODZENIE z BRAMKAMI w zespole kościoła	4 ćw. XIX w.	343/Wlkp/A z 12.06.2006
35.	Gozdowo	Gozdowo 62	CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY w zespole kościoła	XIX w..	343/Wlkp/A z 12.06.2006
36.	Gozdowo	Gozdowo 62	ORGANISTÓWKA w zespole kościoła	1909 r.	343/Wlkp/A z 12.06.2006
37.	Grzybowo	Grzybowo 35	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOLA, drewniany	1757 r., wieża 1929/1930 r.	2465/A z 14.03.1993
38.	Grzybowo	Grzybowo 35	KAPLICA GROBOWA LUTOMSKICH obecnie KAPLICA CMENTARNA	1930 r. (dokumentacja WUOZ) faktycznie: 1936 r.	1731/A z 30.04.1975
39.	Grzybowo	Grzybowo 12	DWÓR w zespole dworskim	I poł. XIX w	2200/A z 28.09.1990
40.	Grzybowo	Grzybowo 12	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	k. XIX w.	2200/A z 28.09.1990
41.	Grzymysławice	Grzymysławice 6	PARK DWORSKI w zespole folwarcznym	k. XIX w.	2104/A z 28.11.1986
42.	Gulczewo	Gulczewo 10	PAŁAC w zespole pałacowym	k. XIX w.	1732/A z 30.04.1975
43.	Gulczewo	Gulczewo 10	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	1 poł. XIX w., 1897, pocz. XX w.	1732/A z 30.04.1975
44.	Gutowo Male	ul. Centralna 20	DWÓR w zespole dworskim	ok. 1895 r.	1733/A z 30.04.1975
45.	Gutowo Male	ul. Centralna 20	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	k. XIX w.	1733/A z 30.04.1975
46.	Kaczanowo	ul. Kościelna bez nr zarejestrowany w rej. zabytków pod nr ul. Kościelna 37 (plebania)	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. MARCINA, drewniany w zespole kościoła	1763-1765, odnowiony: 1958, 2009	952/A z 5.03.1970
47.	Kawęczyn	Kawęczyn 1	PARK DWORSKI w zespole dworskim	k. XIX w.	2082/A z 28.04.1986
48.	Marzenin	ul. Ks. Twardego 32	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. MIKOŁAJA w zespole kościoła	I. 1846-1848	A-30/Wlkp z 31.05.2000
49.	Marzenin	ul. Ks. Twardego 32	CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY w zespole kościoła	I. 1846-1848	A-30/Wlkp z 31.05.2000
50.	Marzenin	ul. Parkowa 6	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	k. XIX w.	2079/A z 28.03.1986
51.	Nowa Wieś Królewska	Nowa Wieś Królewska 27	KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. ANDRZEJA, drewniany	2 poł. XVI w.	2534/A z 01.08.1956
52.	Ostrowo Szlacheckie	Ostrowo Szlacheckie 12	PAŁAC w zespole pałacowym	1910 r., powiększony 1919 r.	1773/A z 15.12.1977
53.	Ostrowo Szlacheckie	Ostrowo Szlacheckie 12	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	XIX w.	1773/A z 15.12.1977
54.	Ostrowo Szlacheckie	Ostrowo Szlacheckie 11	KURNIK w zespole pałacowym	1916 r.	2637/A z 2.04.1998
55.	Radomice	Radomice 9	DWÓR w zespole dworskim (<i>nie istnieje</i>)	2 poł. XIX w., 1900 r.	2643/A z 19.05.1998
56.	Radomice	Radomice 9	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	2 poł. XIX w.	2643/A z 19.05.1998
57.	Sędziwojowo	Sędziwojowo bez nr	WIATRAK KOŹLAK (przeniesiony do Moraczewa)	1822 r.	wpisany do inwentarza muzealnego

					Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
58.	Soleczno	Soleczno bez nr	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	4 ćw. XIX w.	1525/A z 1.06.1974
59.	Soleczno	Soleczno bez nr	WIATRAK KOŻŁAK (przeniesiony do Moraczewa)	k. XIX w.	wpisany do inwentarza muzealnego Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
60.	Węgierki	ul. Kościelna 1	KOŚCIÓŁ EWANGELICKI, obecnie katolicki kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w zespole kościoła	1907-1911	2096/A z 12.08.1986
61.	Węgierki	ul. Kościelna 1	PASTORÓWKA obecnie PLEBANIA w zespole kościoła	pocz. XX w.	2096/A z 12.08.1986
62.	Węgierki	ul. Kościelna 1	CMENTARZ EWANGELICKI obecnie katolicki, w zespole kościoła	pocz. XX w.	2096/A z 12.08.1986
63.	Węgierki	ul. Kościelna 1	OGRÓD w zespole kościoła	pocz. XX w.	2096/A z 12.08.1986
64.	Węgierki	ul. Kościelna 2	PAŁAC w zespole pałacowym	3 ćw. XIX w.	1527/A z 01.06.1974
65.	Węgierki	ul. Kościelna 2	PARK KRAJOBRAZOWY ze STAWEM w zespole pałacowym	poł. XIX w.	2096/A z 12.08.1986
66.	Wódki	Wódki 13	KAPLICA GROBOWA CEGIELSKICH w zespole dworskim	1936 r.	2196/A z 11.06.1990
67.	Wódki	Wódki 13	DWÓR w zespole dworskim	I. 40. XIX w., 1920 r.	2196/A z 11.06.1990
68.	Wódki	Wódki 13	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	XIX-XX w.	2196/A z 11.06.1990

4.2.2. Pozostałe zabytki nieruchome niewpisane do rejestru zabytków

Obiekty zabytkowe zarówno te wpisane do rejestru zabytków jak i pozostałe ujmowane są w wojewódzkiej ewidencji zabytków jak i w gminnych ewidencjach zabytków. Gminna ewidencja zabytków jest podstawą do stworzenia gminnego programu opieki nad zabytkami. Gminna ewidencja zabytków prowadzona jest przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (art. 22 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - Dz. U. 2017, poz. 2187; Dz. U. 2018, poz. 10). W gminnej ewidencji zabytków ujęte są zabytki nieruchome tj.: budynki, układy urbanistyczne, zespoły budowlane i zabytki archeologiczne. Stosownie do art. 22 ust 5 ww. ustawy: *W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru, 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.* Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego. Ujęcie obiektu w gminnej ewidencji zabytków nie jest formą prawnej ochrony zabytku jaką jest wpis do rejestru zabytków. Jakkolwiek dla obiektu uwzględnionego w gminnej ewidencji zabytków istnieje obowiązek uzgodnienia przez właściwy organ architektoniczno-budowlany z organem decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy (art. 53 i 60 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r. Dz. U. 2017, poz. 1073) oraz uzgadniania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę (ustawa z dnia 7 lipca 1994 r., art. 39 ust. 3 Prawa budowlanego Dz. U. 2017, poz. 1332). Wszystkie gminy powiatu wrzesińskiego posiadają założone gminne ewidencje zabytków nieruchomych i zabytków archeologicznych. Na bieżąco trwają aktualizacje i uzupełnienia gminnych ewidencji zabytków.

4.3. Zabytki ruchome

W większości zabytki ruchome stanowią wyposażenia kościołów, ponadto zalicza się do nich także pomniki, czy figury. Część zabytków ruchomych została wpisana do rejestru zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art. 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Tabela 2.

Ewidencja zabytków ruchomych z terenu gmin powiatu wrzesińskiego

Źródło: archiwum Wielopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Rejestr zabytków
Gmina Kolaczkowo			
1.	Bieganowo	zespół wyposażenia kościoła parafialnego pw. Świętego Krzyża Świętego.	--
2.	Grabowo Królewskie	zespół wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Jadwigi Śląskiej (pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa – obecne wezwanie)	361/Wlkp/B z 01.09.2014
3.	Kolaczkowo	zespół wyposażenia kościoła parafialnego pw. śś. Szymona i Judy Apostołów	243/Wlkp/B z 19.07.2012
4.	Sokolniki	zespół wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Jakuba Apostoła	--
5.	Zieliniec	zespół wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja	--
Gmina Miłosław			
1.	Miłosław	pomnik Juliusza Słowackiego, dłuta Władysława Marcinkowskiego (1899 r.)	229/Wlkp/B z 9.08.1994
2.	Miłosław	rzeźba św. Wawrzyńca z pomnika kosynierów przy kościele parafialnym pw. św. Jakuba	151/Wlkp/B z 19.05.2009
3.	Miłosław	zespół wyposażenia kościoła pw. św. Jakuba	73/Wlkp/B z 19.05.2005
4.	Biechowo	zespół wyposażenia kościoła pw. Narodzenia NMP	--
5.	Czeszewo	zespół wyposażenia kościoła pw. św. Mikołaja	--
Gmina Nekla			
1.	Nekla	zespół wyposażenia kościoła pw. Świętego Andrzeja Apostoła	--
2.	Opatówko	zespół wyposażenia kościoła pw. Świętej Katarzyny Aleksandryjskiej – 19 pozycji	72/Wlkp/B z 18.05.2005
3.	Targowa Górką	zespół wyposażenia kościoła pw. Świętego Michała Archanioła	--
4.	Targowa Górką	nagrobek Adelajdy i Antoniego Kosińskich z pocz. XIX w. oraz barkowa rzeźba św. Jana Nepomucena (XVIII w.)	--

Gmina Pызdry			
1.	Pызdry	zespól wyposażenia klasztoru franciszkanów i kościoła św. Jana Chrzcziciela	--
2.	Pызdry	epitafium Michała Skórzewskiego w kościele Ścięcia Głowy św. Jana Chrzcziciela	B-50/11/Ko z 17.12.85
3.	Pызdry	zespól wyposażenia kościoła parafialnego Narodzenia NMP	--
4.	Pietrzyków	kapliczka przydrożna z figurą św. Wawrzyńca (2 poł. XIX w.)	228/Wlkp/B z 22.05.89
Gmina Września			
1.	Bardo	zespól wyposażenia kościoła pw. Świętego Mikołaja	-
2.	Gozdowo	zespól wyposażenia kościoła pw. Świętych Filipa i Jakuba – 25 obiektów	87/Wlkp/A z 31.05.2006 89/Wlkp/B z 07.03.2007
3.	Grzybowo	zespól wyposażenia kościoła pw. Świętego Michała Archaniola	-
4.	Kaczanowo	zespól wyposażenia kościoła pw. Świętego Marcina	-
5.	Marzenin	zespól wyposażenia kościoła pw. Świętego Mikołaja	-
6.	Nowa Wieś Królewska	zespól wyposażenia kościoła pw. Świętego Andrzeja Apostoła – 1 obiekt	75/7/B z 1950
7.	Węgierki	zespól wyposażenia kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	-
8.	Września	zespól wyposażenia kościoła pw. Wniebowzięcia NMP i św. Stanisława bm 71 obiektów + krzyż drewniany z figurą Ukrzyżowanego na zewnętrznej ścianie prezbiterium	362/Wlkp/B z 02.09.2014 392/Wlkp/B z 05.03.2014
9.	Września-Opieszyn	zespól wyposażenia kościoła pw. Świętego Ducha	-
10.	Września-Lipówka	zespól wyposażenia kościoła pw. Świętego Krzyża 3 ołtarze + malatury	63/Wlkp/B z 26.04.2004

4.4. Obszarowe wpisy do rejestru zabytków

Do rejestru zabytków Wojewódzki Konserwator Zabytków w Poznaniu wpisał historyczne przestrzenne układy urbanistyczne śródmieść Miłosławia, Pызdr i Wrześni.

4.4.1. Układ urbanistyczny miasta Miłosław

Układ urbanistyczny miasta wpisany do rejestru zabytków 30.09.1993 r. pod nr 2278/A. Śródmieście rozłożone jest na jednym ze wzgórz tzw. Ozu Wrzesińskiego (Miłosławskiego). Układ zabudowy rozplanowany jest po obu stronach wzniesienia. Doliny u stóp wzniesienia zajmują podmokłe tereny i stawy rybne. Rynną północną płynie struga Szywra (Miłosławka). Centrum układu stanowi trapezowaty rynek. Swoją kształt plac uzyskał w wyniku częściowego zabudowywania dawnego długiego i wąskiego miejsca targowego, sięgającego kościoła parafialnego św. Jakuba z 1620 r. stojącego na szczycie ozu. Zabudowa rynku zwarta, przeważnie piętrowa, w układzie kalenicowym. Najstarsze budynki mieszkalne pochodzą z I poł. XIX w.

4.4.2. Układ urbanistyczny miasta Pызdry

Układ urbanistyczny miasta wpisany do rejestru zabytków 28.05.2010 r. pod nr 795/Wlkp/A. Śródmieście rozłożone jest na skarpie, po północnej stronie rzeki Warty. Po zachodniej stronie dawnego miasta wpływa do Warty struga Szyba. Układ urbanistyczny kształtował się od średniowiecza. Pызdry posiadały prawa miejskie już w 1257 r. Rozplanowano wówczas duży kwadratowy rynek, miejsce na zamek, klasztor (1277 r.) oraz kościół parafialny i ratusz. W 1331 r. miasto zostało spalone podczas rejsy krzyżackiej. Po najeździe miasto odbudowano. Powstał wówczas murowany zamek (ok. 1339 r.) i klasztor franciszkanów z kościołem św. Jana Chrzyciela. W XV w. wybudowano nowy murowany gotycki kościół parafialny Narodzenia NMP. Miasto wyludniło się w XVIII w. w wyniku przemarszy licznych wojsk i zarazy w 1714 r. Wielki pożar strawił prawie całe miasto w 1768 r. Ponownie miasto odbudowano. W l. 1797-1798 zamek został zamieniony na więzienie a później na mieszkania. W l. 1808-1814 na podstawie projektu Wilhelma Gierscha przy odbudowie miasto otrzymało zmienioną regulację przestrzenną. Nastąpiła całkowita likwidacja średniowiecznego obrysu miasta. Rozebrano w większości mury miejskie. Wprowadzono regularną prostokątną sieć uliczną (od zach. i półn.) oraz wytyczono Nowy Rynek (ob. Plac gen. Sikorskiego). Od 1818 r. Pызdry stały się przygranicznym miasteczkiem. W 1846 r. straciły status powiatu a w 1864 r. straciły prawa miejskie. Odzyskały je w 1919 r.

4.4.3. Układ urbanistyczny miasta Września

Układ urbanistyczny miasta wpisany do rejestru zabytków 19.04.2006 r. pod nr 295/Wlkp/A. Założenie przestrzenne Wrześni rozwijało się od XIII w. Według najnowszych teorii pierwotnie wzdłuż traktu północny/wschód – południowy/zachód, a następnie północ – południe (Gniezno – Kalisz). Od XV w. rozwinął się trakt zachód – wschód łączący Poznań z Mazowszem. Wszystkie trakty wykorzystywały to samo przejście przez dolinę rzeki Wrześnicy (Wrześnicy). W centrum miasta znajdował się plac rynkowy, na którym stał drewniany ratusz. W północnej części placu w XIII w. założono kościół parafialny. Pierwotnie stały tu świątynie drewniane, a w II połowie XV wieku pobudowano trzynawowy pseudohalowy gotycki kościół murowany, do którego następnie dobudowano masywną wieżę. Po wschodniej stronie placu od XIV w. znajdowała się dzielnica żydowska, w której stała bóżnica. Od strony południowej przylegała do miasta wieś Opieszyn, w której miała miejsce siedziba rodowa dziedziców dóbr wrzesińskich. Istnieją niepotwierdzone przypuszczenia, że znajdował się tutaj gródek rycerski. Na jego miejscu powstał dwór, wielokrotnie przebudowywany. W II poł. XVIII w. w Opieszynie założono barokową kompozycję pałacowo-parkową połączona z miastem szeroką aleją. W poł. XIX w. pobudowano eklektyczny pałac. W 1521 r. w Opieszynie postawiono drewniany kościół szpitalny Świętego Ducha. Świątynię rozebrano w 1791 r. Po przeciwnej stronie rzeki Wrześnicy znajdowała się wieś folwarczna Zawodzie, która w XVIII w. wchłonęła wieś Wodniki. Na zachód od miasta w I poł. XVII w. przy rzece w miejscu zwanym Lipówka powstała drewniana kaplica Świętego Krzyża, w której znalazły się dwa ołtarze z rozebranego kościoła Świętego Ducha w Opieszynie. W 1818 r. Września stała się siedzibą powiatu. Pobudowano liczne budynki użyteczności publicznej. Na miejscu kościoła i cmentarza Świętego Ducha powstały budynki landratury (II poł. XIX w.), willa starosty (1913 r.). W latach 1894-1895 w miejscu starego szachulcowego wybudowano neogotycki kościół ewangelicki. W 1906 r. pobudowano nowy neorenesansowy budynek sądu powiatowego. W latach 1909-1910 wzniesiono nowy neogotycki ratusz przy rynku. Powstały inne budynki urzędnicze i publiczne jak urząd celny, poczta, szkoła powszechna, szkoła dla dziewcząt, progimnazjum, szpital. Na obrzeżach miasta wybudowano: zespół dworca kolejowego, cukrownię, elektrownię, wieżę wodociagową, rzeźnię, koszary wojskowe. Na początku XX w. w centrum miasta powstało wiele kamienic. W latach powojennych partery kamienic zostały adaptowane na wielkie sklepy handlowe.

4.4.4. Układy niewpisane do rejestru zabytków

Na terenie powiatu znajdują się jeszcze dwa układy przestrzenne niewpisane do rejestru zabytków. Są to układ ruralistyczny i urbanistyczny dawnej wsi Nekla (ul. Poznańska XV-XX w.), miasta lokacyjnego Nekla (Rynek, XVIII-XIX w.), zespołu pałacowo-parkowego oraz folwarcznego z osadą dworską Zawodzie (ul. Zawodzie, XIX w.) oraz układ urbanistyczny dawnego miasta Mileszyna Górka, ob. wsi Targowa Górka (ul. Karśnickiego, ul. Prądyńskiego, ul. Kosińskiego, XIV-XIX w.).

4.5. Zabytkowe cmentarze

Na cmentarzach znajdują się groby zmarłych. Mogą one posiadać formy mogiły, pomnika nagrobnego, pomnika-monumentu, grobowca. Niektóre z nich stanowią także miejsca pamięci narodowej. Wartościowe są także całe układy cmentarne, kaplice, aleje, ścieżki, zieleni, bramy czy ogrodzenia. W związku z tym cmentarze posiadają wartość zabytkową i niektóre z nich wpisane są także do rejestru zabytków.

Tabela 3.

Ewidencja zabytkowych cmentarzy z terenu gmin powiatu wrzesińskiego

Źródło: archiwum Wielopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu,
ustalenia własne na podstawie kwerend archiwalnych i weryfikacji terenowej - S. Mazurkiewicz

Lp.	Miejscowość	Wyznanie	Czas powstania	Użytkowanie	Właściciel	Rejestr zabytków
Gmina Kolaczkowo						
1.	Bieganowo	rzym. – kat	II poł. XIX w.	czynny	Parafia katolicka Bieganowo	--
2.	Bieganowo	rzym. – kat	II poł. XIX w.	czynny	Parafia katolicka Bieganowo	--
3.	Budziłowo	ewangelicki	XIX/XX w.	zamknięty	Gmina Kolaczkowo	--
4.	Grabowo Królewskie	rzym. – kat	XIX w.	czynny	Parafia katolicka Grabowo Król.	2644/A z 14.04.1998
5.	Kolaczkowo	rzym. – kat	II poł. XIX w.	czynny	Parafia katolicka Kolaczkowo	--
6.	Kolaczkowo	rzym. – kat	XX w.	czynny	Parafia katolicka Kolaczkowo	--
7.	Łagiewki	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Gmina Kolaczkowo	--
8.	Sokolniki	rzym. – kat	II poł. XIX w.	czynny	Parafia katolicka Sokolniki	38/Wkp/A z 25.09.2000
9.	Sokolniki	rzym. – kat	II poł. XIX w.	czynny	Parafia katolicka Sokolniki	--
10.	Sokolniki	ewangelicki	XIX w.	zamknięty	Parafia ewangelicko-augsburska w Poznaniu	--
11.	Wszembórz	rzym. – kat	II poł. XIX w.	czynny	Parafia katolicka Wszembórz	--
12.	Zieliniec	rzym. – kat	XIX/XX w.	czynny	Parafia katolicka Zieliniec	--
Gmina Miłosław						
1.	Miłosław	rzym. - kat	XVII w.	zamknięty	Parafia katolicka Miłosław	--
2.	Miłosław	ewangelicki	1780 r.	zamknięty	Parafia ewangelicko-augsburska w Poznaniu	--
3.	Miłosław	rzym. - kat	1829 r.	czynny	Parafia katolicka Miłosław	--
4.	Biechowo	rzym. - kat	1925 r.	czynny	Parafia katolicka Biechowo	--
5.	Bugaj	żydowski	XVIII w.	zamknięty	Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich	--

6.	Czeszewo	rzym. - kat	1920 r.	czynny	Parafia katolicka Czeszewo	--
7.	Orzechowo	rzym. - kat	1935 r.	czynny	Parafia katolicka Orzechowo	--
Gmina Nekla						
1.	Barczyzna	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Skarb Państwa – własność nieuregulowana	--
2.	Barczyzna (d. osada Mystki)	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Gmina Nekla	--
3.	Gierlatowo I	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Skarb Państwa – własność nieuregulowana	--
4.	Gierlatowo II	ewangelicki	XIX/XX w.	zamknięty	Skarb Państwa – własność nieuregulowana	--
5.	Mała Górka	bezwyznaniowy	1941 r.	miejsce pamięci narodowej	Teren prywatny	--
6.	Nekielka	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Gmina Nekla	--
7.	Nekla	rzym. - kat	XVIII w.	przykościelny - zamknięty	Parafia katolicka Nekla	2639/A z 29.01.1998
8.	Nekla	rzym. - kat	1834 r.	czynny	Parafia katolicka Nekla	--
9.	Nekla	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Lasy Państwowe – Nadleśnictwo Czerniejewo	--
10.	Nekla (dawna osada Targowagórka Mała)	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Skarb Państwa – własność nieuregulowana	--
11.	Opatówko	rzym. - kat	XIX/XX w.	przykościelny - zamknięty	Parafia katolicka Opatówko	--
12.	Opatówko	rzym. - kat	XIX/XX w.	czynny	Parafia katolicka Opatówko	--
13.	Targowa Górka	rzym. - kat	I poł. XIX w.	przykościelny - zamknięty	Parafia katolicka Targowa Górka	1046/Wlkp/A z 6.02.2018
14.	Targowa Górka	dworski	XIX w.	zamknięty	Skarb Państwa – adm. Gmina Nekla	--
15.	Targowa Górka	rzym. - kat	II poł. XIX w.	czynny	Parafia katolicka Targowa Górka	--
16.	Zasutowo, ob. obręb geod. Gierlatowo	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Lasy Państwowe – Nadleśnictwo Czerniejewo	--
Gmina Pyzdry						
1.	Ciemierów Kolonia	ewangelicki	XVIII/XIX w.	zamknięty	Lasy Państwowe – Nadleśnictwo Grodziec	--
2.	Kolonia Lisewo	ewangelicki	XIX w.	zamknięty	Parafia ewangelicko-augsburska w Koninie	--
3.	Pyzdry	rzym. – kat z kwaterami ewangelicką i prawosławną	XIX w.	czynny	Parafia katolicka Pyzdry	--
4.	Pyzdry	ewangelicki	XIX w.	czynny	Parafia ewangelicko-augsburska w Koninie	--
5.	Pyzdry	żydowski	XVIII w.	zamknięty	Skarb Państwa – adm. Gmina Pyzdry	--

6.	Wrąbczynkowskie Holendry	ewangelicki	pol. XIX w.	zamknięty	Skarb Państwa – własność nieuregulowana	--
Gmina Września						
1.	Bardo	rzym. - kat	XVIII w.	czynny	Parafia katolicka Bardo	--
2.	Bierzglin	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Gmina Września	--
3.	Gonice	ewangelicki	XIX/XX w.	zamknięty	Parafia ewangelicko-augsburska w Poznaniu	
4.	Gozdowo	rzym. - kat	II poł. XIX w.	zamknięty	Parafia katolicka Gozdowo	343/Wlkp/A z 12.06.2006
5.	Gozdowo	rzym. - kat	XIX/XX w.	czynny	Parafia katolicka Gozdowo	--
6.	Grzybowo	ewangelicki	XIX/XX w.	zamknięty	Skarb Państwa	--
7.	Grzybowo	rzym. - kat	II poł. XIX w.	zamknięty	Parafia katolicka Grzybowo	--
8.	Grzybowo	rzym. - kat	XX w.	czynny	Skarb Państwa – w zarządzie Parafia katolicka Grzybowo	--
9.	Kaczanowo	rzym. - kat	XX w.	czynny	Parafia katolicka Kaczanowo	--
10.	Marzenin	rzym. - kat	I poł. XIX w.	czynny	Parafia katolicka Marzenin	A-30/Wlkp z 31.05.2000
11.	Nowa Wieś Królewska	rzym. - kat	II poł. XIX w.	czynny	Parafia katolicka Grzybowo	--
12.	Oblaczkowo	ewangelicki	XIX w.	teren pocmentarny	Teren prywatny	
13.	Otoczna	rzym. - kat	XIX w.	zamknięty	Parafia katolicka Nowa Wieś Królewska	--
14.	Otoczna	bezwyznaniowy	1939-1945	miejsce pamięci narodowej	Skarb Państwa	--
15.	Psary Małe	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Gmina Września	
16.	Psary Wielkie	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Gmina Września	--
17.	Sędziwojewo	ewangelicki	II poł. XIX w.	zamknięty	Parafia ewangelicko-augsburska w Poznaniu	--
18.	Sobiesienie	ewangelicki		zamknięty	Parafia ewangelicko-augsburska w Poznaniu	--
19.	Sokolowo	bezwyznaniowy	XX w.	miejsce pamięci narodowej	Gmina Września	--
20.	Sokolowo	bezwyznaniowy	1848 r.	zamknięty	Skarb Państwa	--
21.	Węgierki	ewangelicki, ob. rzym.- kat	1906 r.	czynny	Parafia katolicka Węgierki	2096/A z 12.08.1986
22.	Września	rzym. - kat	1821 r.	czynny	Parafia katolicka Września pw. Wniebowzięcia NMP i św. Stanisława (farna)	--
23.	Września	rzym.-kat	1664 r.	nigdy nie pełnił miejsca grzebalnego	Parafia katolicka Września pw. Świętego Krzyża	721/Wlkp/A z 2.12.2008
24.	Września	bezwyznaniowy	1974 r.	czynny	Gmina Września	--

4.6. Zabytki archeologiczne

W świetle ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 ust. 4).

4.6.1. Charakterystyka zabytków archeologicznych w powiecie

Powiat wrzesiński według fizjograficznej regionalizacji Polski J. Kondrackiego w większej części znajduje się pasie Pojezierzy Południowobałtyckich. Teren na prawym, północnym brzegu Warty znajduje się w regionie fizjograficznym Pojezierza Wielkopolskiego (315.5) w mezoregionie Równina Wrzesińska (315.56). Zachodnia część obszaru przez, który płynie rzeka Warta należy do regionu fizjograficznego Pradoliny Warciańsko-Odrzańskiej (315.6.) i stanowi wschodnią część mezoregionu Kotliny Śremskiej (315.64). Natomiast południowo-wschodnia część powiatu należy już do pasa Nizin Środkowopolskich. Znajduje się on w regionie fizjograficznym Niziny Południowowielkopolskiej (318.1) w mezoregionie Dolina Konińska (318.14) oraz Równina Rychwalska (318.16). Przez powiat przepływa rzeka regionu Warta (stanowi w części granicę powiatu z powiatem jarocińskim). Rzekę graniczą z powiatem jarocińskim stanowi także rzeka Proсна (lewy dopływ Warty). Natomiast głównym ciekim wodnym powiatu jest Wrześnica (prawy dopływ Warty). Płynie ona z kierunku północno zachodniego na południowy wschód przepływając przez Wrześnię. Inne ważniejsze ciekami wodnymi to Moskawa płynąca przez Neklę, Bardzianka płynąca przez Bardo, Miłosławka (Szywra) płynąca przez Miłosław, dalej Rudnik (Struga) płynąca przez Grzybowo, czy Flisa uchodząca do Warty w Pyzdrach. Lasy występują w rejonie północno zachodnim (lasy nekielskie i marzelewskie), południowo zachodnim (lasy miłosławskie i czeszewskie) oraz na zawarcu (Puszcza Pyzdrska).

Pierwsi ludzie pojawili się na terenie obecnej gminy Września w późnym paleolicie, czyli u schyłku starszej epoki kamienia (10.000 – 8.000 lat p.n.e.). Stanowiska archeologiczne pochodzące ze schyłkowego paleolitu oraz mezolitu występują nad Wartą oraz Proszą. Najliczniej stanowiska schyłkowego paleolitu występują w Tarnowie, dalej stanowiska mezolityczne w Pietrzykowie, Białobrzegu oraz Marzeninie. W neolicie, czyli młodszej epoce kamienia (5.400 – 2.000 lat p.n.e.) pojawiły się przybyłe z południa, pierwsze plemiona rolnicze. Artefakty z kultury rolniczą odkryta m.in. w Przyborkach i Noskowie (toporek kamienny oraz motykę z diorytu należące do kultury ceramiki wstęgowej rytej). Znaleźiska z kultury późnej ceramiki wstęgowej pochodzą z Węgierek. Stanowiska archeologiczne kultury pucharów lejkowatych występują w okolicach Wrześni (Przyborki, Nadarzyce, Sędziwojewo, Noskovo), Nekli (Nekiłka, Gierlatowo, Stępcin, Gąsiorowo) oraz najliczniej w okolicach Pyzdr (Tarnowa, Rataje, Pietrzyków, Białobrzeg, Modlica, Ruda Komorska). Z epoki brązu stanowiska archeologiczne w dużej ilości występują w południowej części powiatu wrzesińskiego (gminy Miłosław, Kołaczkowo i Pyzdry). Ludność kultury łużyckiej zamieszkiwała szczególnie tereny wzdłuż cieków wodnych (Wrześnica, Bardzianki, Miłosławki, Rudnika). Z okresu kultury łużyckiej pochodzą m.in. grodziska w Splawiu (Wodzisko) oraz Tarnowie czy cmentarzysko w Splawiu, Palczynie, Tarnowie, Miłosławiu, Biechowie, Bardzie, Książnie, Pyzdrach. Inne osiedla kultury łużyckiej znajdują się na terenie całego powiatu. Kultura łużycka rozwijała się także dalej w epoce żelaza. Pod koniec okresu halsztackiego pojawiła się ludność kultury pomorskiej. Stanowiska tej kultury pokrywają się ze stanowiskami łużyckimi. Odkryto cmentarzyska tej kultury w Bierzglińku, Gonicach, Otocznej, Noskowie, Mystkach, Palczynie, Grabowie Królewskim, Cieślach Małych. Od VIII w. nasiliło się osadnictwo. Jego ślady odkryto w Oblączkowie, Psarach Małych, Sokolowie, Goniczkach, Miłosławiu, Budziłowie, Wszemborzu, Lisewie, Ciemierowie. Stanowiska archeologiczne z okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich również w przeważającej liczbie znajdują się w pobliżu cieków wodnych, zwłaszcza nad Wartą i Proszą w okolicach Pyzdr a także częściowo nad dolną Wrześnicą. Na obszarze powiatu stykało się

osadnictwo kultury przeworskiej oraz wielbarskiej. Z tego okresu pochodzi m.in. osada wielokulturowa w Stroszkach. Kolejne stanowiska pochodzą z okresów wędrowek ludów i okresu przedpiastowskiego. Kontynuację osadnictwa potwierdzono m.in. w osadzie w Stroszkach oraz okolicy, w grodzie w Splawiu, oraz na stanowiskach w Biechowie, Nekli i Goniczkach. Znacznie więcej stanowisk pochodzi z fazy C okresu przedpiastowskiego. Najwięcej stanowiska archeologicznych pochodzi z okresu wczesnopiastowskiego. Z tym okresem związane są grody w Grzybowie-Rabieźycach i Biechowie. W okolicach Nekli z XI w. pochodzą znaleziska monet i ozdób srebrnych (Nekla, Starczanowo, Stępocin, Stroszki, Targowa Górka). Najliczniej reprezentowane są stanowiska archeologiczne z późnego średniowiecza i okresu nowożytnego, które znajdują się na obszarze całego powiatu.

4.6.2. Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Tabela 4.

Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu powiatu wrzesińskiego wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: archiwum Wielopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

Lp.	Miejscowość	Rodzaj stanowiska	Obszar AZP	Nr rejestru zabytków
Gmina Kołaczkowo				
1.	Splawie	CMENTARZYSKO	58-34/29	792/A z 06.12.1969
2.	Splawie	GRODZISKO	58-34/30	791/A z 06.12..1969
3.	Zieliniec	GRODZISKO	56-34/92	1741/A z 12.01.1976
Gmina Miłostaw				
1.	Biechowo	GRODZISKO	56-33/1	49/Wlkp/C z 03.02.1976
2.	Bugaj	GRODZISKO STOŻKOWATE	57-33/47	50/Wlkp/C z 20.02.1992
3.	Czeszewo	GRODZISKO STOŻKOWATE	58-33/9	51/Wlkp/C z 19.01.1993
4.	Kębłowo	GRODZISKO	56-33/102	52/Wlkp/C z 22.01.1976
5.	Książno	CMENTARZYSKO PRADZIEJOWE	56-33/46	53/Wlkp/C z 05.01.1976
6.	Orzechowo	CMENTARZYSKO PRADZIEJOWE	58-33/42	54/Wlkp/C z 20.03.1976
Gmina Nekla				
1.	Nekla	GRODZISKO WCZESNOŚREDNIOWIECZNE	53-32/55	1744/A z 11.02.1976
2.	Stroszki	OSADA WIELOKULTUROWA	54-32/10	27/Wlkp/A z 05.05.2000
Gmina Pyzdry				
1.	Pyzdry	NAWARSTWIENIA KULTUROWE MIASTA	58-35	795/Wlkp/A z 28.05.2010
Gmina Września				
2.	Grzybowo	GRODZISKO WCZESNOŚREDNIOWIECZNE	53-34/30	1746/A z 05.03.1976
3.	Września	NAWARSTWIENIA KULTUROWE MIASTA	54-34	295/Wlkp/A z 19.04.2006

W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich robót budowlanych oraz przemysłowych na jego terenie, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

4.6.3. Stanowiska o własnej formie krajobrazowej

Do stanowisk o własnej formie krajobrazowej należą wyżej wymienione grodziska w: Splawiu, Zielińcu, Biechowie, Bugaju, Czeszewie, Kęblowie, Nekli, Grzybowie oraz domniemane grodziska w Nekli, Starczanowie, Targowej Górze, Tarnowej, czy hipotetyczny kurhan w Targowej Górze.

4.6.4. Zestawienie liczbowe zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych

Tabela 5.

Zestawienie zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych na terenie powiatu wrzesińskiego

Źródło: archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

Lp.	Stanowiska archeologiczne	Gmina Kolaczkowo	Gmina Miłosław	Gmina Nekla	Gmina Pyzdry	Gmina Września	Razem w powiecie
1.	grodziska	2	6	5	1	1	15
2.	stanowiska osadnicze	60	431	398	269	185	1642
3.	cmentarzyska	13	48	12	-	4	77
4.	inne	-	9	5	-	25	39
	łącznie	374	494	420	270	215	1773

4.6.5. Ważniejsze planowane przez powiat inwestycje związane z pracami ziemnymi niosącymi zagrożenie dla zabytków archeologicznych

4.7. Muzea i placówki paramuzealne

Na terenie powiatu znajdują się dwa muzea regionalne: we Wrześni - Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich, w Pyzdrach – Muzeum Regionalne Ziemi Pyzdrowskiej, jeden rezerwat archeologiczny: w Grzybowie – Rezerwat Archeologiczny „Gród w Grzybowie”, Oddział Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, dwie izby pamięci: w Kolaczkowie – Izba Pamięci Władysława Reymonta oraz Izba Pamięci Banku Spółdzielczego. Obecnie na terenie powiatu nie ma instytucji muzealnej, której merytorycznym zadaniem byłoby dziedzictwo kulturowe całego powiatu. Do 1975 r. taką placówką o zasięgu powiatowym było Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich. Obecnie jest to samorządowa instytucja kultury Miasta i Gminy Września o zasięgu gminnym. Podobnie jest z muzeum w Pyzdrach, dla którego organem prowadzącym jest Miasto i Gmina Pyzdry. Dla Rezerwatu Archeologicznego w Grzybowie, jako Oddziału Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy organem prowadzącym jest samorząd województwa wielkopolskiego. Dla tej placówki zakresem zainteresowania merytorycznego są czasy wczesnopiastowskie, związane z tworzeniem się państwowości polskiej. Obydwie izby pamięci w Kolaczkowie funkcjonują w strukturach Gminnego Ośrodka Kultury. Placówka muzealna na bazie zbiorów prywatnych funkcjonowała niegdyś w Miłosławiu. W gminie Miłosław i Nekla nie ma instytucji muzealnej czy paramuzealnej.

4.7.1. Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich we Wrześni

Pierwsza myśl powstania placówki muzealnej we Wrześni upamiętniającej wydarzenia strajku szkolnego 1901 r. oraz innych walk narodowowyzwoleńczych (Wiosna Ludów 1848, Powstanie Wielkopolskie 1918-1919) pojawiła się już w 1921 r. Próby organizacji muzeum trwały przez cały okres międzywojenny. Zgromadzone pamiątki deponowano w pomieszczeniu w ratuszu miejskim. Niestety wszystkie zabytki zostały zniszczone we wrześniu 1939 r. przez niemieckiego okupanta. Na 50-lecie strajku szkolnego w 1951 r. w budynku dawnej Katolickiej Szkoły Ludowej, w której miały miejsce wydarzenia historycznego strajku zorganizowano wystawę poświęconą temu tematowi. W 1955 r. powstała Izba Pamięci Strajku Szkolnego. Z inicjatywy wrzesińskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w 1965 r. izba została zorganizowana jako muzeum regionalne. Uroczyste otwarcie Muzeum Regionalnego im. Dzieci Wrzesińskich miało miejsce 2 maja 1966 r. Do likwidacji powiatów w 1975 r. pełniło rolę muzeum powiatowego. Obecnie jest to placówka gminy Września. Muzeum gromadzi zbiory dotyczące historii Wrześni i okolicy. W dziale archeologicznym znajdują się zabytki z wykopalisk w Oblaczkowie, Grzybowie (depozyt) oraz nadzorów archeologicznych i znaleziska. W najliczniejszym dziale archiwalnym znajdują się liczne dokumenty dotyczące strajku szkolnego (w tym wyrok sądu krajowego w Lipsku, zeszyt Bronisława Klimasa), kroniki szkół, dokumenty miejskie, policji budowlanej, mapy, cenna kolekcja kart pocztowych, liczne fotografie i dokumenty życia społecznego. Dział artystyczno-historyczny gromadzi meble, obrazy (m.in. J. Kossaka), rzeźby (m.in. W. Brodzkiego), monety, odznaczenia, pieczęcie, urządzenia techniczne. Ostatni dział to biblioteka z licznymi publikacjami dotyczącymi Wrześni od XIX w. Zabytki prezentowane są w czterech ekspozycjach: archeologicznej, izbie szkolnej, walk narodowowyzwoleńczych oraz w salonikach mieszczańskich.

4.7.2. Muzeum Regionalne Ziemi Pyzdrowskiej w Pyzdrach

Z kolei drugie muzeum na terenie powiatu w Pyzdrach powstało w 1957 r. Umiejscowiono je w zabytkowym podcieniowym domu w rynku z 1768 r. Kolekcję muzealną stworzono z eksponatów wypożyczonych z Muzeum Narodowego w Poznaniu i Archiwum Państwowego w Poznaniu. Po likwidacji powiatów w 1975 r. muzeum na pewien czas stało się filią Muzeum Okręgowego w Koninie. W 1985 r. placówka została przeniesiona do zabudowań poklasztornych, zajmując tutaj część wschodniego skrzydła. W latach 1995-1998 przeprowadzono renowację krużganków klasztornych, gdzie można podziwiać freski Adama Swacha. W pięciu ekspozycjach muzeum prezentuje: kości zwierząt prehistorycznych ze szczątkami mamuta, nosorożca włochatego, jelenia i żubra kopalnego, dalej zabytki archeologiczne od epoki kamienia do średniowiecza i nowożytności w podziemiach, prezentacje eksponatów dotyczące dziejów królewskiego miasta Pyzdry w dawnym refektarzu, m.in. ze zbiorami cennych monet (brakteatów Bolesława Pobożnego i Przemysła II), dokumentów (Zygmunta Starego, Stefana Batorego, Zygmunta III Wazy, Stanisława Augusta Poniatowskiego), repliką bombardy, słupami granicznymi i innymi, oraz szeroką ekspozycję etnograficzną z przedmiotami i sprzętami codziennego użytku końca XIX i początku XX w. Muzeum w Pyzdrach włączone zostało do obiektów Szlaku Piastowskiego. W ramach projektu „Rozwój kluczowego szlaku dziedzictwa kulturowego województwa wielkopolskiego pn. Szlak Piastowski” przeprowadzono rewitalizację zabytkowego domu podcieniowego. W obiekcie przygotowano wystawę związaną ze Szlakiem Piastowskim i początkami Państwa Polskiego.

4.7.3. Rezerwat Archeologiczny „Gród w Grzybowie” – Oddział Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

Najmłodszym muzeum na terenie powiatu jest Oddział Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy w Grzybowie. Na terenie grodziska z okresu wczesnopiastowskiego od 1988 roku za staraniem Olgierda Brzeskiego i Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk rozpoczęto badania archeologiczne pod kierunkiem Mariusza Tuszyńskiego i pod opieką

naukową prof. Zofii Kurnatowskiej. Zabytki pochodzące z wykopalisk gromadzono i opracowywano w Muzeum Regionalnym im. Dzieci Wrzesińskich. W 1997 roku w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy powołano Pracownię Rezerwat Archeologiczny Gród w Grzybowie. W 1998 roku grodzisko stało się własnością lednickiego muzeum. W 2009 roku pobudowano budynek muzealny imitujący bramę i część wałów dawnego grodu. Oficjalne otwarcie nowego obiektu muzealnego nastąpiło w 2010 roku. W roku następnym pracownia otrzymała status oddziału muzeum. W budynku stworzono edukacyjną ekspozycję muzealną „Gród Grzybowo – między plemieniem a państwem”, przedstawiającą wykop archeologiczny. W 2011 roku w północno-wschodniej części grodu wystawiono trzy drewniane chaty tworzące zagrodę edukacyjną. Chaty swoją budową nawiązują do typu budownictwa zrębowego oraz o konstrukcji sumikowo-łątkowej. Na terenie grodziska znajduje się także rzeźba dębowa „Światowid” wykonana w 1978 roku przez Macieja Ćwierzyka. Podobne rzeźby jak strażnicy grodu stoją przed bramą. Natomiast po środku rezerwatu znajduje się drewniana XVIII-wieczna chata chłopska przeniesiona tutaj z Wielkopolskiego Skansenu Etnograficznego w Dziekanowicach. Placówka prowadzi na szeroką skalę działalność edukacyjną popularyzującą okres wczesnego średniowiecza. W latach 2001-2013 odbywały się tutaj corocznie organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Grodu w Grzybowie „Międzynarodowe Zjazdy Wojowników Słowiańskich”. Od 2013 roku muzeum wraz z Wiejskim Stowarzyszeniem Edukacyjno-Kulturalno-Turystycznym Szansa z Grzybowa organizuje corocznie „Grzybowski Turniej Wojów”. Rezerwat archeologiczny jest jednym z obiektów Szlaku Piastowskiego.

4.7.4. Izba Pamięci im. Władysława Reymonta w Kołaczkwie

W pałacu w Kołaczkwie, który od 1920 r. był własnością Władysława Reymonta, a obecnie mieści się w nim Gminny Ośrodek Kultury, utworzono izbę poświęconą właśnie Władysławowi Reymontowi. W salonach utrzymanych w stylu lat 20. i 30. XX w. znajdują się meble z depozytu z Muzeum Literatury w Warszawie, będące niegdyś własnością pisarza. Można tutaj zobaczyć także kopie jego listów. Pokazany jest gabinet Reymonta z jego figurą.

4.7.5. Izba Pamięci Banku Spółdzielczego w Kołaczkwie

Również w pałacu w Kołaczkwie znajduje się Izba Pamięci Banku Spółdzielczego. Inicjatorem jej powstania był Stefan Bachorz, dyrektor banku. Wśród eksponatów izby znajdują się dokumenty założycielskie banku oraz dokumentujące jego działalność. Ekspozycja zawiera także dokumenty innych banków spółdzielczych z Wielkopolski oraz maszyny i urządzenia biurowe pozwalające prześledzić etapy mechanizacji pracy bankowej.

4.8. Miejsca pamięci narodowej

4.8.1. Definicja miejsca pamięci narodowej

Aktualnie nie ma definicji legalnej *miejsca pamięci narodowej*. W nieaktualnej już ustawie z dnia 21 stycznia 1988 r. o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa można wyczytać, że obiektami pamięci narodowej w szczególności są pomniki, cmentarze i mogiły wojenne oraz walk narodowowyzwoleńczych, cmentarze ofiar hitlerowskiego terroru, muzea walk i martyrologii, a także izby pamięci narodowej. Projekt niewprowadzonej ustawy o miejscach pamięci narodowej zakładał, iż miejscem pamięci narodowej jest:

- grób lub cmentarz wojenny,
- nieruchomość lub inny obiekt budowlany albo pozostałości upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa a w szczególności pomnik, krzyż, kapliczka, kopiec,

- inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa, a w szczególności tablica pamiątkowa.

Z powodu braku przepisów dotyczących ustanawiania miejsc pamięci narodowej trudno obecnie stworzyć szczegółową ich ewidencję w powiecie.

4.8.2. Groby wojenne

Natomiast w ustawie z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. 2018, poz. 369), wyraźnie określona jest definicja **grobów wojennych**. Są nimi:

- 1) groby poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego,
- 2) groby osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość,
- 3) groby siostr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zleczone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych,
- 4) groby jeńców wojennych i osób internowanych,
- 5) groby uchodźców z 1915 r.,
- 6) groby osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego po dniu 1 września 1939 r.,
- 7) groby i cmentarzyska prochów ofiar niemieckich i sowieckich obozów,
- 8) groby osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem i represji totalitarnych w okresie od 1944 r. do 1956 r.

Tabela 6.

Ewidencja grobów wojennych z terenu gmin powiatu wrzesińskiego

Źródło: ustalenia własne – S. Mazurkiewicz

Lp.	Miejscowość	Grób wojenny	Nr rejestru zabytków
Gmina Kolaczkowo			
1.	Sokolniki	Mogila ofiar pomordowanych przez hitlerowców w l. 1939-1944, na cmentarzu parafialnym	--
Gmina Miłosław			
1.	Miłosław	Mogila kosynierów, na niej figura św. Wawrzyńca	151/Wlkp/B z 19.05.2009
2.	Miłosław	Grób Władysława Wiewiórowskiego, dowódcy kompanii wrzesińskiej w powstaniu wielkopolskim 1918-1919, poległego w wyniku odniesionych ran pod Szubinem, na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego
3.	Miłosław	Mogila 6 poległych powstańców wielkopolskich 1918-1919 r. na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego
Gmina Nekla			
1.	Nekla	Mogila powstańców wielkopolskich 1918-1919 r. na cmentarzu parafialnym	--
2.	Mała Górka	Mogila straconych podczas II wojny światowej	--

Gmina Pызdry			
1.	Pызdry	Mogila 11 powstańców styczniowych poległych w bitwie pod Pызdrami 29.04.1863 r., na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego
2.	Pызdry	Mogila ofiar pomordowanych przez hitlerowców, na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego
Gmina Wrzeźnia			
1.	Sokolowo	Cmentarz bitewny, mogila-kopiec kosynierów poległych bitwie 2 maja 1848 r.	--
2.	Wrzeźnia	Mogila kosynierów zmarłych z ran odniesionych w bitwie pod Sokolowem 2 maja 1848 r., na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego
3.	Wrzeźnia	Mogila 11 poległych powstańców wielkopolskich 1918-1919 r., na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego
4.	Wrzeźnia	Mogila-pomnik powstańców wielkopolskich 1918/1919 r., na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego
5.	Wrzeźnia	Mogila-pomnik uczestników Ochotniczej Legii Wrzeźnińskiej 1919-1920 r. i żołnierzy 68 Pułku Piechoty, na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego
6.	Wrzeźnia	Mogila 37 ofiar niemieckich nalotów we wrzeźniu 1939 r., na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego
7.	Wrzeźnia	Mogila ofiar pomordowanych przez hitlerowców w l. 1939-1944, na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego
8.	Wrzeźnia	Grób Leona Stasiewskiego, poległego w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r., na cmentarzu parafialnym	Cmentarz w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego

Zgodnie z przepisami art. 6 ustawy o grobach i cmentarzach wojennych z 28 marca 1933 r. (Dz. U. 2018, poz. 369), pozostają one pod opieką państwa, a koszty ich utrzymania ponosi skarb państwa. Obowiązek utrzymania grobów i cmentarzy wojennych może wojewoda powierzyć jednostce samorządowej (gminie lub powiatowi) za przekazaniem odpowiednich funduszy, o ile nie przyjmie ona tego obowiązku nieodpłatnie. Bezpośredni nadzór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy. Sprawy dotyczące opieki nad grobami wojennymi określono w zarządzeniu wykonawczym Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 23 października 1936 r., wydanym w porozumieniu z Ministrami Spraw Wojskowych i Opieki Społecznej. Realizacją ustawy o grobach i cmentarzach wojennych 6 lipca 1998 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji przekazało Radzie Ochrony Pamięci Narodowej a od 2016 r. jej obowiązki przejął Instytut Pamięci Narodowej. Środki na utrzymanie cmentarzy wojennych są wydzielane z budżetu wojewodów i następnie przekazywane gminom lub powiatom na wykonanie prac konserwacyjno-porządkowych i prowadzenie remontów, na podstawie porozumień zawartych pomiędzy urzędami wojewódzkimi a samorządami.

Celem ochrony miejsc pamięci jest zachowanie wszelkich śladów i utwalenie znaczących dla tożsamości narodowej wydarzeń, faktów, postaci z dziejów państwa i narodu polskiego, walk o zjednoczenie i niepodległość ze szczególnym uwzględnieniem celów wychowawczych i edukacyjnych. Mają one służyć również popularyzacji wiedzy o dokonaniach Polaków, stanowić trwałe elementy tożsamości narodowej i składnik współczesnego życia. Miejsca, obiekty i znaki pamięci narodowej jako ważny składnik tożsamości powinny być chronione przez wszystkich obywateli.

4.9. Krajobraz przyrodniczo-kulturowy

Wartości zabytkowe posiada także krajobraz przyrodniczo-kulturowy. Zalicza się do niego twory przyrodnicze wykonane przez człowieka (parki, ogrody, aleje), z których najcenniejsze wpisuje się do rejestru zabytków, a także samodzielne twory przyrody (drzewa, głązy itp.), które ustanowić można jako pomniki (zabytki) przyrody. Większe obszary przyrody mogą być chronione jako rezerваты, zaś w połączeniu z walorami kulturowymi jako parki krajobrazowe.

4.9.1. Zabytkowe parki

Tabela 7.

Ewidencja zabytkowych parków z terenu gmin powiatu wrzesińskiego

Źródło: archiwum Wielopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu,
GPOnZ Kołaczkowo, GPOnZ Miłosław, GPOnZ Nekla, GPOnZ Pyzdry, GPOnZ Wrzeźnia,

	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Rejestr zabytków
Gmina Kołaczkowo				
1.	Bieganowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworsko-folwarcznym	poł. XIX w., przekształt. pocz. XX w.	1444/A z 12.04.1973
2.	Borkowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	poł. XIX w., powiększ. po 1921 r.	2649/A z 15.07.1998
3.	Borzykowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	2 poł. XIX w., pocz. XX w.	--
4.	Cieśle Małe	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	pocz. XX w.	--
5.	Gorazdowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworsko-folwarcznym	poł. XIX w., powiększ. pocz. XX w.	962/A z 5.03.1970
6.	Grabowo Królewskie	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	poł. XIX w.	1977/A z 11.12.1984
7.	Kołaczkowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	poł. XIX w.	1992/A z 1.02.1985
8.	Sokolniki	PARK KRAJOBRAZOWY	XIX/XX w.	1985/A z 19.12.1984
9.	Szamarzewo	POZOSTAŁOŚCI PARKU KRAJOBRAZOWEGO w zespole dworskim	k. XIX w.	--
10.	Zieliniec	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	poł. XIX w.	1797/A z 27.06.1980
Gmina Miłosław				
1.	Biechowo	OGRÓD KLASZTARNY w zespole klasztornym filipinów obecnie park pielgrzyma	XVIII w.	1982/A z 17.12.1984
2.	Gorzyce	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	2 poł. XIX w.	--
3.	Mikuszewo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	k. XIX w.	1979/A z 14.12.1984
4.	Miłosław	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	pocz. XIX w.	2304 z 17.06.1994
5.	Nowa Wieś Podgórna	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole folwarcznym	1 poł. XIX w.	--
6.	Palczyn	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	1 poł. XIX w.	--

Gmina Nekla				
1.	Mystki	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	XIX/XX w.	1453/A z 8.06.1973
2.	Nekla	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	XVIII w.	14.11.1958 oraz 1726/A z 23.04.1975
3.	Opatówko	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	XIX/XX w.	--
4.	Podstolice	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	II poł. XIX w.	1987/A z 16.01.1985
5.	Targowa Górka	PARK KRAJOBRAZOWY (DWORSKI)	XVIII w.	2367/A z 14.11.1958
Gmina Pyzdry				
1.	Ciemierów	pozostałości PARKU KRAJOBRAZOWEGO w zespole dworskim	k. XIX w.	--
2.	Rataje	PARK DWORSKI w zespole dworskim	2 poł. XIX w.	387/129 z 2.09.1985
Gmina Września				
1.	Bardo	PARK DWORSKI w zespole dworsko-folwarcznym	pocz. XIX w.	2159/A z 26.06.1989 i 28.03.1997
2.	Białężyce	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	2 poł. XIX w.	1730/a z 29.04.1975
3.	Chocicza Mała	PARK KRAJOBRAZOWY (DWORSKI)	k. XIX w.	2061/A z 1.01.1986
4.	Chocicza Wielka	PARK KRAJOBRAZOWY (DWORSKI)	XIX/XX w.	2060/A z 1.01.1986
5.	Chwalibogowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	2 poł. XIX w.	1452/A z 08.06.1973
6.	Gozdowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole folwarcznym	k. XIX w.	--
7.	Grzybowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	k. XIX w.	2200/A z 28.09.1990
8.	Grzymysławice	PARK DWORSKI w zespole folwarcznym	3 ćw. XIX w.	2104/A z 28.11.1986
9.	Gulczewko	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	pocz. XX w.	--
10.	Gulczewo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	1 poł. XIX w., 1897, pocz. XX w.	1732/A z 30.04.1975
11.	Gutowo Małe	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	k. XIX w.	1733/A z 30.04.1975
12.	Gutowo Wielkie	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	k. XIX w.	--
13.	Kaczanowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	k. XIX w., pocz. XX w.	--
14.	Kawęczyn	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	k. XIX w.	2082/A z 28.04.1986
15.	Marzenin	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	k. XIX w.	2079/A z 28.03.1986
16.	Neryngowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole folwarcznym	k. XVIII w., XIX w.	--

17.	Ostrowo Szlacheckie	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym	XIX w.	1773/A z 15.12.1977
18.	Otoczna	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworsko-folwarcznym	k. XIX w.	--
19.	Radomice	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	2 poł. XIX w.	2643/A z 19.05.1998
20.	Soleczno	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworskim	4 ćw. XIX w.	125/A z 01.06.1974
21.	Stanisławowo	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworsko-folwarcznym	k. XIX w.	--
22.	Węgierki	PARK KRAJOBRAZOWY ze STAWEM w zespole dworskim	poł. XIX w.	2096/A z 12.08.1986
23.	Wódki	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole dworsko-folwarcznym	2 poł. XIX w.	2196/A z 11.06.1990
24.	Września	PARK KRAJOBRAZOWY w zespole pałacowym Opieszyn obecnie park miejski im. Dzieci Wrzesińskich	poł. XVIII w.	966/A z 05.03.1970 i 775/Wlkp/A z 15.01.2010
25.	Września	PARK MIEJSKI IM. MARSZAŁKA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO	1925-1927	2118/A z 10.04.1987
26.	Września	OGRÓD w zespole Ogrodu Strzelnicy Bractwa Kurkowego	1924-1925	Nr rej. zabyt. 1012/Wlkp/A z 27.10.2016

4.9.2. Pomniki przyrody

Tabela 8:

Ewidencja pomników (zabytków) przyrody z terenu gmin powiatu wrzesińskiego

Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Wrzesińskiego, Plan urządzenia lasu Nadleśnictwa Czerniejewo, obręby: Czerniejewo, Nekla,

Plan urządzenia lasu Nadleśnictwa Jarocin

Lp.	Miejscowość, miejsce	Obiekt	Wymiary	Data i podstawa utworzenie (ustanowienia prawnego)
Gmina Kołaczkowo				
1.	Kołaczkowo park dworski	tulipanowiec amerykański	- obw. 240 cm - wys. 23 m	utworzony 10.06.1979 r. (Ogł. DWR, LiSUW 17 lut. 1979 r. – Dz. Urz. WRN nr 5, poz.76.1979r.)
2.	Kołaczkowo park dworski	tulipanowiec amerykański	- obw. 240 cm - wys. 25 m	utworzony 10.06.1979 r. (Ogł. DWR, LiSUW 17 luty 1979 r. – Dz. Urz. WRN nr 5, poz. 76.1979 r.)
Gmina Miłosław				
1.	Biechowo - Gorzyce, po lewej stronie drogi	sosna pospolita	- obwód 280, - wys. 17 m	utworzony 20.05.1986 r. (Orzec. Woj. Poz. 19.12.1985 r., Dz. Urz. Woj. Poz. nr 5, poz. 70, 1986 r.)
2.	Biechowo - Gorzyce, po lewej stronie drogi	sosna pospolita	- obwód 201, - wys. 17 m	utworzony dnia 20.05.1986 r. (Orzec. Woj. Poz. 19.12.1985 r., Dz. Urz. Woj. Poz. nr 5, poz. 70, 1986 r.)
3.	Czeszewo las – Leśnictwo Warta, oddz. 178d.	dąb szypułkowy – grupa 34 drzew	- obw. 310–500 cm - wys. 18–22 m	utworzony 10.10.2000 r. (Rozp. Nr 8/00 Woj. Wlkp. 12.09.2000 r., Dz. Urz. Woj. Wlkp. nr 63, poz.837, 2000 r.)
4.	Czeszewo las - Leśnictwo Warta, oddz. 178f.	dąb szypułkowy – grupa 5 drzew	- obw. 310–430 cm - wys. 18–27 m	utworzony 10.10.2000 r. (Rozp. Nr 8/00 Woj. Wlkp. 12.09.2000 r., Dz.Urz.Woj.Wlkp nr 63, poz. 837, 2000 r.)
5.	Czeszewo las - Leśnictwo Warta, oddz. 178a.	dąb szypułkowy – grupa 5 drzew	- obw. 380–615 cm - wys. 17–26 m	utworzony 10.10.2000 r. (Rozp. Nr 8/00 Woj. Wlkp. 12.09.2000 r., Dz. Urz. Woj. Wlkp. nr 63, poz. 837, 2000 r.)

6.	Miłosław park pałacowy, obok domu ogrodnika przy wejściu	sosna czarna	- obw. 260 cm - wys. 20 m	utworzony 17.02.1997 r. (Rozp. Nr 1/97 Woj. Pozn. 17.02.1997 r., Dz.Urz. nr 3, poz. 15, 1997 r.)
7.	Miłosław park pałacowy w pobliżu torów kolej.	jesion wyniosły	- obwód 400 cm, - wys. 30 m	utworzony 17.02.1997 r. (Rozp. Nr 1/97 Woj. Pozn. 17.02.1997 r., Dz.Urz. nr 3, poz. 15, 1997 r.)
8.	Miłosław park pałacowy	perłowiec japoński	- obw. 240 cm - wys. 15 m	utworzony 17.02.1997 r. (Rozp. Nr 1/97 Woj. Pozn. 17.02.1997 r., Dz. Urz. nr 3, poz. 15, 1997 r.)
9.	Miłosław park pałacowy przy drodze w pobliżu pomnika J. Słowackiego	dąb szypułkowy	- obw. 450 cm - wys. 30 m	utworzony 17.02.1997 r. (Rozp. Nr 1/97 Woj. Pozn. 17.02.1997 r., Dz.Urz. nr 3, poz. 15, 1997 r.)
10.	Miłosław park pałacowy w otoczeniu dębów przy rowie po pd. stronie stawu	dąb szypułkowy	- obw. 540 cm - wys. 20 m	utworzony 17.02.1997 r. (Rozp. Nr 1/97 Woj. Pozn. 17.02.1997 r., Dz.Urz. nr 3, poz. 15, 1997 r.)
11.	Miłosław park pałacowy	buk pospolity	- obwód 290 cm, - wys. 30 m.	utworzony 17.02.1997 r. (Rozp. Nr 1/97 Woj. Pozn. 17.02.1997 r., Dz. Urz. nr 3, poz. 15, 1997 r.)
12.	Miłosław park pałacowy	dąb szypułkowy „Dąb Słowackiego”	- obw. 655 cm - wys. 25 m	utworzony 15.12.1956 r. (Orzec.PWRN 15.12.1956 r., Dz.Urz.WRN P-ń nr 3, poz.10,1957)
13.	Miłosław park pałacowy	miłorząb japoński	- obw. 270 cm - wys. 25 m.	utworzony 30.11.1965 r. (Dec.PWRN 30.11.1965r. nr RL VI – 5/769/65)
14.	Miłosław Karpy – Miłosław, rosną przy drodze	lipa drobnolistna – aleja	- obw. 140–450 - wys. 18 m	utworzony dnia 20 maja 1986 roku (Orzec. Woj. Poz. 19.12.1985 r., Dz. Urz. Woj. Poz. nr 5, poz. 70, 1986r.)
15.	Lipie – Miłosław, po obu stronach drogi	lipa drobnolistna – aleja	- obw. 140–420 - wys. 18 m	utworzony dnia 20 maja 1986 roku (Orzec.Woj.Poz. 19.12.1985r., Dz.Urz.Woj.Poz. nr 5, poz. 70, 1986r.)
16.	Leśnictwo Sarnice koło leśniczówki	lipa drobnolistna	- obw. 450 cm - wys. 16 m.	utworzony 15.08.1984 r. (Dec. z up. Woj. RZLIŚ 7146 –10/83, 14.06.1983r., Dz. Urz. Woj. Poz. nr 2, poz. 19, 1984 r.)
17.	Leśnictwo Sarnice w pobliżu leśniczówki	dąb szypułkowy	- obw. 430 cm - wys. 25 m	utworzony 30.11.1965 r. (Dec. PWRN 30.11.1965r. nr RL VI – 5/769/65)
18.	Leśnictwo Sarnice oddz. 43c.	dąb bezszyplukowy– grupa 3 drzew	- obw. 328 - 608 cm - wys. 26 - 28 m	utworzony 15.12.1956 r. (Orzec. PWRN 15.12.1956 r., Dz. Urz. WRN P-ń nr 3, poz.10,1957)
19.	Leśnictwo Sarnice oddz. 45 a.	Dąb bezszyplukowy „August”	- obw. 446 cm - wys. 28 m	utworzony 15.12.1956 r. (Orzec. PWRN 15.12.1956 r., Dz. Urz. WRN P-ń nr 3, poz.10,1957)
20.	Leśnictwo Warta przy osadzie leśniczego	dąb szypułkowy – grupa 3 drzew	- obw. 520, 560, 490 cm, - wysokość 24 m	utworzony 15.12.1956 r. (Orzec.PWRN 15.12.1956 r., Dz.Urz.WRN P-ń nr 3, poz.10,1957)
Gmina Nekla				
1.	Barczyzna nr ewid. działki 73/12	dąb szypułkowy „Sławęta”	- obw. 384 cm	utworzony Uchwałą Nr XXIX/222/2005 Rady Miejskiej Gminy Nekla z dnia 29.09.2005 r.
2.	Barczyzna nr ewid. działki 73/12	dąb szypułkowy „Bardszczyń”	- obw. 446 cm	utworzony Uchwałą Nr XXIX/222/2005 Rady Miejskiej Gminy Nekla z dnia 29.09.2005 r.
3.	Barczyzna nr ewid. działki 107	dąb szypułkowy „Wysogota”	- obw. 395 cm	utworzony Uchwałą Nr XXIX/222/2005 Rady Miejskiej Gminy Nekla z dnia 29.09.2005 r.
4.	Nekla park dworski	jesion wyniosły	- obw. 375 cm - wys. 37 m	utworzony 30.11.1965 r. (decyzja PWRN nr RL VI – 5/772/65 z 30.11.1965 r.)
5.	Nekla park dworski	olsza czarna	- obw. 440 cm - wys. 33 m	utworzony 10.10.2000 r. rozporządzeniem Wojewody Wielkopolskiego z 12 września 2000 r. (Dz. Urz. Woj. Wlkp. nr 63, poz. 837, 2000 r.)
6.	Nekla park dworski	olsza czarna	- obw. 370 cm - wys. 34 m	utworzony 10.10.2000 r. rozporządzeniem Wojewody Wielkopolskiego z 12 września 2000 r. (Dz. Urz. Woj. Wlkp. nr 63, poz. 837, 2000 r.)
7.	Nekla park dworski	olsza czarna	- obw. 350 cm - wys. 35 m	utworzony 10.10.2000 r. rozporządzeniem Wojewody Wielkopolskiego z 12 września 2000 r. (Dz. Urz. Woj. Wlkp. nr 63, poz. 837, 2000 r.)

8.	Nekla park dworski	dąb bezszypulkowy	- obw. 571 cm - wys. 27 m	utworzony 15.12.1965 r. (orzeczenie PWRN z 15.12.1965 r.)
9.	Nekla park dworski	dąb bezszypulkowy	- obw. 441 cm - wys. 27 m	utworzony 15.12.1965 r. (orzeczenie PWRN z 15.12.1965 r.)
10.	Nekla park dworski	dąb bezszypulkowy	- obw. 462 cm - wys. 27 m	utworzony 15.12.1965 r. (orzeczenie PWRN z 15.12.1965 r.)
11.	Nekla park dworski	grusza pospolita	- obw. 350 cm - wys. 18 m	brak danych
12.	Nekla - Starczanowo przy drodze gminnej Nekla - Starczanowo	aleja: kasztanowiec zwyczajny, lipa szerokolistna, jesion wyniosły	- obw. 170-220 cm - wys. do 20 m	utworzony 10.10.2000 r. rozporządzeniem Wojewody Wielkopolskiego z 12.09.2000 r. (Dz. Urz. Woj. Wlkp. nr 63, poz. 837, 2000 r.)
Gmina Pызdry				
1.	Ciemierów przy drodze	dąb szypulkowy	- obw. 470 cm - wys. 21 m	utworzony 16.12.1998 r. (Rozp. Nr 20 Woj. Konińskiego z 16.12.1998 r.),
2.	Pызdry ul. Wroclawska	lipa drobnolistna	- obw. 420 cm - wys. 24 m	utworzony 15.02.1957 r. (Orzecz. nr 331 Prezydium WRN w Poznaniu z 15.02.1957 r.)
3.	Pызdry ul. Zwierzyniec 6	lipa drobnolistna dwa drzewa	- obw. 450 i 250 cm	utworzony 15.10.1993 r. (Rozp. Nr 45 Woj. Konińskiego z 29.10.1993 r.) zniesiony Uchwałą Nr VI/50/2011 Rady Miejskiej w Pызdrach z dnia 30 czerwca 2011 r.
4.	Pызdry w alei przy drodze do starego mostu	jawor „Jawor”	- obw. 220 cm - wys. 17 m	utworzony Uchwałą Nr XII/69/99 Rady Miejskiej w Pызdrach
5.	Pызdry, skrzyżowanie drogi Pызdry-Myszaków z drogą Zapowiednia-Trzcianki	sosna zwyczajna „Sosna z kapliczką”	- obw. 162 cm - wys. 16 m	utworzony Uchwałą Nr XII/69/99 Rady Miejskiej w Pызdrach
6.	Leśnictwo Pызdry oddz. 51b.	dąb szypulkowy	- obw. 460 cm - wys. 20 m	Dz. Urz. Województwa Wielkopolskiego Nr 1 z 16.01.2003r.
Gmina Września				
1.	Grzybowo przy grodzisku	dąb szypulkowy „Zimowit”	- obw. 410 cm - wys. 28 m	utworzony 29.11.2006 r. (Dz. Urz. Woj. Wlkp. Nr 198, poz. 4593)
2.	Grzybowo przy grodzisku	dąb szypulkowy „Lestko”	- obw. 370 cm - wys. 28 m	utworzony 29.11.2006 r. (Dz. Urz. Woj. Wlkp. Nr 198, poz. 4593)
3.	Grzybowo przy grodzisku	dąb szypulkowy „Siemomysł”	- obw. 296 cm - wys. 28 m	utworzony 29.11.2006 r. (Dz. Urz. Woj. Wlkp. Nr 198, poz. 4593)
4.	Kawęczyn park dworski	lipa drobnolistna	- obw. 640 cm - wys. 21 m	utworzony 20.05.1986 r. orzeczeniem Wojewody Poznańskiego z 19.12.1985 r. (Dz. Urz. Woj. Poz. nr 5, poz. 70 z 1986 r.)
5.	Września Park im. Dzieci Wrześnińskich	platan wschodni	- obw. 380 cm - wys. 25 m	utworzony 30.11.1965 r. (decyzja PWRN RL VI – 5/770/65, 30.11.1965 r.)
6.	Września ul. 3 Maja	dąb szypulkowy „Stefan”	- obw. 282 cm - wys. 15 m	utworzony 14 stycznia 1987 r. zarządzeniem Wojewody Poznańskiego nr 54/86 z 31 grudnia 1986 roku (Dz. Urz. Woj. Poz. nr 14, poz. 209, 1986 r.)
7.	Września Park im. Józefa Piłsudskiego	glaz narzułowy	- obw. 810 cm - dl. 290 cm - szer. 270 cm - wys. 110 cm	utworzony 30.11.1965 r. (decyzja PWRN RL VI – 5/771/65, 30.11.1965 r.)
8.	Stanisławowo park dworski	lipa drobnolistna „Anielka” (drzewo wycięte)	- obw. 285 cm - wys. 18 m	utworzony 14.01.1987 r. zarządzeniem Wojewody Poznańskiego nr 54/86 z 31.12.1986 roku (Dz. Urz. Woj. Poz. nr 14, poz. 209, 1986 r.)

4.9.3. Rezerwaty przyrody

Rezerwat przyrody „Czeszewski Las”

Utworzony rozporządzeniem wojewody wielkopolskiego nr 35/2004 z 26 marca 2004 r. (Dz. Urz. Woj. Wlkp Nr 47, poz. 1093). Powstał przez połączenie dwóch rezerwatów przyrody „Czeszewo” (27,61 ha, utworzony w 1959 r.), „Lutynia” (45,58 ha, utworzony w 1959 r.) oraz sąsiadujących z nimi drzewostanów i gruntów nieleśnych o łącznej powierzchni 222,62 ha (207,47 ha gmina Miłosław, 15,15 ha gmina Żerków). „Czeszewski Las” jest obiektem wyjątkowym dla dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Tutaj w 1907 r. z inicjatywy ówczesnych niemieckich, wybitnych propagatorów ochrony przyrody – Hugo Conwentza i Friedricha Pfuha utworzono pierwszy na terenie dzisiejszej Polski rezerwat przyrody. Ochroną objęto 75 arów fragmentu wielogatunkowego lasu łęgowego w dolinie Warty (obecnie oddziały 182a lub 182b).

Rezerwat utworzono dla ochrony łąki wiązowo-jesionowej oraz grądu niskiego, które rosną na okresowo zalewanych terasach doliny Warty. Znajdują się tutaj okazale drzewostany, a wśród nich dęby liczące ponad 170 lat, osiągające wysokość do 34 m i ponad 400 cm obwodu pni. Spośród innych gatunków rosną tutaj: jesiony, graby, buki, lipy i klony. Bogate jest posycie leśne i runo. Żyją tu liczne ptaki: czaple siwe, bociany czarne, kanie czarne i rdzawe, myszolowy, jastrzębie gołębiarze, krogulce, pustułki i kormorany. Rezerwat nie posiada otuliny. Jest to drugi co do wielkości rezerwat przyrody w Wielkopolsce. Cały obszar rezerwatu podlega ochronie częściowej.

Na terenie rezerwatu w oddziale 177a, w sąsiedztwie starorzecza *Szaniec*, znajduje się grodzisko stożkowate wpisane 19 stycznia 1993 roku do rejestru zabytków Województwa Wielkopolskiego pod pozycją 51/Wlkp/C. Grodzisko posiada średnicę 47 m u dołu, u góry 14-18 m oraz wysokość 3 m. Tradycyjnie zwane jest Szwedzkim Szańcem. Tutaj w średniowieczu znajdowała się prawdopodobnie wieża obronna rodu Zarembów.

Rezerwat posiada plan ochrony rezerwatu na lata 2004-2023 (Rozporządzenie Wojewody Wielkopolskiego Nr 53/2004 z dnia 13 grudnia 2004 roku w sprawie ustanowienia planu ochrony dla rezerwatu przyrody Czeszewski Las - Dz. Urz. Woj. Wlkp. Nr 47, poz. 1093). Autorem planu jest Klub Przyrodników ze Świebodzina pod redakcją P. Pawlaczka.

Rezerwat przyrody „Dwunastak”

Utworzony zarządzeniem Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 5 maja 1959 r. w sprawie uznania za rezerwat przyrody (M. P. z 1959 r. Nr 50, poz. 228); utrzymany obwieszczeniem Woj. Wlkp. z dnia 4 października 2001 r. w sprawie ogłoszenia wykazu rezerwatów przyrody utworzonych do dnia 31 grudnia 1998 r. (Dz. Urz. Woj. Wlkp. Nr 123, poz. 2401). Korekta powierzchni rezerwatu z 9,12 ha na 8,95 ha nastąpiła w 2007 roku na podstawie Rozporządzenia Wojewody Wielkopolskiego Nr 14/07 z dnia 5 czerwca 2007 roku (Dz. Urz. Woj. Wlkp. Nr 99, poz. 2424). Rezerwat utworzono w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych fragmentu grądu niskiego, łąki i lasu mieszanego o cechach zespołów naturalnych. Powierzchnia rezerwatu wynosi 9,12 ha. oddział 113d-j. drzewostan, o niejednorodnym charakterze, składa się głównie z dębów i sosen o wysokości do 30 m, w wieku do 160 lat oraz domieszkę stanowi grab, lipa, klon, jesion, wiąz, rzadziej jawor, olcha i jodła. Szczególnie interesujące jest tutaj bujne runo leśne, charakterystyczne dla naturalnych lasów środkowoeuropejskich. Z opisywanych w rezerwacie rzadkich roślin tu występujących stwierdzono jedynie występowanie kruszczyka (*Epipactis latifolia*). Dla rezerwatu w 2007 r. ustalono plan ochrony (Rozporządzenie Wojewody Wielkopolskiego Nr 23/07 z dnia 6 września 2007 roku w sprawie ustanowienia planu ochrony dla rezerwatu przyrody Dwunastak (Dz. Urz. Woj. Wlkp. Nr 150, poz. 3300).

Pozostałe rezerваты

Na terenie powiatu, w lasach miłosławskich, w obszarze leśnictwa Sarnice istniały także rezerваты przyrody „Góry” oraz „Sarnice” utworzone w 1959 r. Niestety w wyniku szkodliwej działalności samej przyrody w trakcie huraganów uległy one zniszczeniu. Natomiast na terenach zawarciańskich projektuje się utworzenie rezerваты przyrody „Łąki Pызdrskie”.

4.9.4. Parki krajobrazowe

Żerkowsko-Czeszewski Park Krajobrazowy

Utworzony w 1994 r. na mocy rozporządzenia wojewodów poznańskiego i kaliskiego z 17 października 1994 r. (Dz. Urz. Woj. Poz. z 1994 r. nr 21, poz. 210). Park zajmuje obszar 15 640 ha (ok. 52% jego powierzchni stanowią grunty orne, ok. 39 % lasy). Znajduje się na styku powiatów wrzesińskiego, średzkiego i jarocińskiego. Z czego na powiat wrzesiński przypada w gminie Miłosław 5 880 ha. Przedmiotem ochrony jest unikatowa, bardzo urozmaicona rzeźba terenu, bogate i ciekawe zbiorowiska roślinne, rzadkie gatunki roślin i zwierząt, a także wartości kulturowe, związane z interesującą przeszłością tego regionu. Teren parku obejmuje częściowo dorzecza Warty i jej dopływów Miłosławki (Szywry) oraz Lutyni. Rzeki te na terasie zalewowej utworzyły liczne, niezwykle malownicze starorzecza. Pradolina Warciańsko-Odrzańska dzieli park na dwie części: północną, w której zdecydowanie przeważają lasy leżącą na terenie powiatu wrzesińskiego (gmina Miłosław) oraz południową, o krajobrazie bardziej mozaikowym i większym udziale pól uprawnych leżącą na terenie powiatów średzkiego (gmina Nowe Miasto nad Wartą) i jarocińskiego (gmina Żerków)

Nadwarciański Park Krajobrazowy

Utworzony w 1995 r. na mocy rozporządzenia nr 60 Wojewody Konińskiego z dnia 19 października 1995r. w sprawie: utworzenia Nadwarciańskiego Parku Krajobrazowego (Dziennik Urzędowy Województwa Konińskiego nr 25 z dnia 25 października 1995 r.). Celem utworzenia parku jest ochrona środowiska przyrodniczego, swoistych cech krajobrazu dolinnego, zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych miejsc lęgowych ptaków, a także zabezpieczenia wartości historycznych i kulturowych. Park zajmuje 13 428 ha powierzchni na obszarach gmin Golina i Rzgów (powiat koniński), Łądek i Zagórów (powiat słupecki) oraz Pызdry (powiat wrzesiński).

4.9.5. Obszary chronionego krajobrazu

Pызdrski Obszar Chronionego Krajobrazu

Utworzony Uchwałą Nr 53 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koninie z dnia 29 stycznia 1986 r. w sprawie ustalenia obszarów krajobrazu chronionego na terenie województwa konińskiego i zasad korzystania z tych obszarów, (Dziennik Urzędowy Województwa Konińskiego nr 1 z dnia 31 stycznia 1986 r.), powiększony o 30 tys. ha w 1995 r. Był podstawą do utworzenia Nadwarciańskiego Parku Krajobrazowego.

Dolina Cybiny w Nekielce

Utworzony uchwałą Nr XXXIII/255 / 2006 Rady Miejskiej Gminy Nekla z 24 marca 2006 r. Powierzchnia obszaru wynosi 36,0462 ha. Obejmuje tereny źródeł rzeki Cybiny (dopływ Warty). Teren ten posiada cenne wartości przyrodnicze i krajobrazowe. Unikalna przyroda Doliny Cybiny zachowała się do dnia dzisiejszego w niemal naturalnym stanie.

Obszary natura 2000

- Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Ostoja Nadwarciańska (na obszarach gmin Miłosław, Kołaczkowo, Pызdry)
- Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków Dolina Środkowej Warty (z terenu powiatu wrzesińskiego obszary gmin Miłosław, Kołaczkowo, Pызdry)
- Obszar Ochrony Siedlisk Lasy Żerkowsko-Czeszewskie (z terenu powiatu wrzesińskiego na obszarze gminy Miłosław)
- Grądy w Czarniejewie (z terenu powiatu wrzesińskiego na obszarze gminy Września)

4.9.6. Historyczne nazwy miejscowe

Nazewnictwo miejscowe stanowi także część krajobrazu kulturowego. Wskazane jest aby dawne nazwy miejscowości, osad, przysiółków, rzek, strumieni i toni wodnych, bagien, lasów, dróg czy uroczysk nie odeszły w niepamięć. Należy nazwy te promować, utrwalać w nazewnictwie administracyjnym poprzez nadawanie np. nowym ulicom czy osiedlom nazw historycznych. Część nowych ulic nosi nazwy historyczne miejsc w których się znajdują (np. ul. Opieszyn, ul. Zawodzie, Osiedle Sokółskie, Osiedle Lipówka we Wrześni, ul. Zawodzie, ul. Rajmundowo w Nekli, ul. Madera w Targowej Górcie czy ul. Zwierzyniec w Pызdrach).

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OPIEKI NAD ZASOBAMI DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO NA OBSZERZE POWIATU WRZESIŃSKIEGO

5.1. Stan zachowania i obszary największego zagrożenia zabytków

5.1.1. Kościoły i klasztory

Na terenie powiatu znajduje się 26 zabytkowych kościołów oraz 2 klasztory. Wszystkie obiekty są użytkowane: 24 jako kościoły parafii katolickich, 2 kościoły poewangelickie jako sale koncertowe i galerie, klasztorem pofilipińskim w Biechowie gospodarują paulini, natomiast klasztor pofranciszkański w Pyzdrach posiada nieuregulowany tytuł własności – część posiada parafia katolicka, część użytkuje gminna Biblioteka Publiczna oraz Muzeum Ziemi Pyzdrowskiej. Kościoły parafialne utrzymane są we właściwym stanie, stan techniczny jest zadowalający. Remonty przeprowadzane są na bieżąco. W niektórych kościołach prowadzi się znaczne prace remontowe i konserwatorskie (np. w kościele pw. Wniebowzięcia NMP i św. Stanisława we Wrześni, pw. św. Krzyża we Wrześni, czy pw. Ścięcia Głowy Św. Jana Chrzciciela i pw. Narodzenia NMP w Pyzdrach). Powiat wrzesiński prowadzi prace konserwatorskie i restauratorskie w kościele ewangelickim w Miłosławiu, obecnie Powiatowej Scenie Kultury. Powiat przyznaje też dotacje na prace konserwatorskie przy zabytkowych obiektach sakralnych (m.in.: kościoły w Pyzdrach, Wrześni, Nekli, Grabowie Królewskim, Węgierkach).

5.1.2. Pałace i dwory

Na terenie powiatu znajduje się 50 pałaców i dworów o zróżnicowanym stanie technicznym. Najgorzej utrzymane są obiekty nieużytkowane (np. dwory w Bardzie, Grabowie Królewskim, Mystkach). Pałac w Miłosławiu nadal zajmowany jest jako obiekt szkolny. Pałac w Kolaczkowie mieści siedzibę Gminnego Ośrodka Kultury. Część obiektów po odzyskaniu przez spadkobierców przedwojennych właścicieli została następnie sprzedana (np. pałac w Nekli zakupiła Gmina Nekla). Są też przykłady wzorowego przeprowadzenia restauracji i konserwacji zabytku (dwór w Podstolicach, dwór w Wódkach – niestety aktualnie nieużytkowany, dwór w Grzybowie). Są też przykłady całkowitego rozebrania obiektu zabytkowego pod warunkiem jego odbudowania (dwór w Radomicach – do dziś nie odbudowany), czy rozebrania obiektu w ogóle (dwór w Kawęczynie). W innych jak pałac na Opieszynie we Wrześni prowadzone są intensywne prace remontowo-konserwatorskie.

5.1.3. Zespoły folwarczne

Zabudowania folwarczne stanowią w większości własność Skarbu Państwa – dysponent Krajowy Ośrodek Wspierania Rolnictwa. Na terenie powiatu wrzesińskiego większość zabudowy folwarcznej jest w złym stanie i wymaga natychmiastowych remontów. Prawdopodobnie części z nich w wyniku daleko posuniętej destrukcji i zagrożeniu katastrofą budowlaną nie uda się już uratować (np. folwarki w Gozdowie-Młynie, Gozdowie, Targowej Górze, Grabowie Królewskim). Niektóre zostały już wyburzone (np. folwark w Stanisławowie). Dobrze lub chociażby dostatecznie utrzymane są te zabudowania folwarczne, w których prowadzona jest jakakolwiek działalność gospodarcza (np. folwarki w Sokolowie, Bierzglińku, Otocznej, Grzybowie, Mystkach).

5.1.4. Cmentarze

Wszystkie cmentarze katolickie są zadbane (dbają parafie i wierni). Szczególnie cennymi nekropoliami są cmentarze parafialne we Wrześni, Miłoslawiu, Pyzdrach i Nekli z nagrobkami jeszcze z XIX w. oraz licznymi miejscami pamięci narodowej (groby kosynierów 1848 r., powstańców styczniowych, dzieci wrzeșińskich i miłosławskich, powstańców wielkopolskich, żołnierzy Legii Wrzeșińskiej i 68 pułku piechoty, poległych w czasie II wojny światowej). 7 cmentarzy ewangelickich na terenie gminy Nekla znajduje się w bardzo dobrym stanie (prace porządkowe prowadzi gmina), jeden w Gierlatowie (dawn. Chłapowie Olędrach) pozostawiono bez rewaloryzacji jako przykład upływającego czasu. Dobrze utrzymany jest też cmentarz ewangelicki w Sokolnikach. Pozostałe cmentarze ewangelickie na obszarze powiatu wymagają podjęcia działań porządkowych (m.in. na terenie gmin: Września, Kołaczkowo, Miłosław, Pyzdry). Cmentarz żydowski na Bugaju jest zaniedbany, zaś kirkut w Pyzdrach upamiętniono tablicą pamiątkową. Pozostałe cmentarze bezwyznaniowe są dobrze utrzymane (np. cmentarz bitewny z kopcem w Sokolowie, miejsce straceń w Malej Górcie, cmentarz dworski w Targowej Górcie).

5.1.5. Parki

Na terenie powiatu znajduje się 37 parków (w tym 3 miejskie, pozostałe jako parki pałacowe, dworskie czy przyfolwarczne). We Wrześni znajdują się dwa parki: miejski im. Józefa Piłsudskiego oraz pałacowy na Opieszynie im. Dzieci Wrzeșińskich. Park miejski im. Józefa Piłsudskiego został w znacznym stopniu zniszczony podczas nawałnicy w sierpniu 2017 r. Obecnie trwają prace projektowe dotyczące jego rewaloryzacji. W dobrej formie znajduje się park pałacowy w Miłoslawiu. Część parków, podobnie jak dwory stała się własnością nowych właścicieli. Dzięki temu znajdują się w bardzo dobrym stanie (np. park dworski w Podstolicach). Parki, którymi zarządzają samorządy są również w miarę dobrze utrzymane (np. park dworski w Gutowie Małym, Gutowie Wielkim). W najgorszym stanie są parki będące własnością Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa Oddział Terenowy w Poznaniu (np. park dworski w Bardzie, Mystkach).

5.1.6. Zabytki archeologiczne

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom ze strony intensyfikacji działalności przemysłowej, rolniczej oraz rozwoju urbanizacji. Zgodnie z art. 6 pkt 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003, nr 162, poz. 1568 ze zmianami) wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Zasięg stanowisk archeologicznych na mapach został wyznaczony na podstawie badań powierzchniowych. Zasięgi te należy traktować orientacyjnie, gdyż pozostałości osadnictwa mogą także wystąpić poza wytyczonymi ich granicami. Najlepiej zachowane stanowiska archeologiczne występują na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych. Największym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są nowe inwestycje budowlane i przemysłowe. Do nich zaliczyć można także przebudowy układów urbanistycznych, ruralistycznych, czy założeń pałacowych, folwarcznych i parkowych. Zagrożeniem mogą być także nielegalne eksploracje dokonywane przez samodzielnych poszukiwaczy, niszczące stanowiska archeologiczne przede wszystkim grodziska, osady i cmentarzyska a także pozostałości po I czy II wojnie światowej.

Ochrona dziedzictwa archeologicznego na terenie gmin powiatu wrzeșińskiego posiada charakter obszarowy. Utworzono strefy intensywnego występowania osadnictwa pradziejowego, średniowiecznego i nowożytnego. Ochrona stanowisk archeologicznych i nawastrzeń kulturowych przy inwestycjach związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, powinna mieć swoje odbicie w ujmowaniu zagadnień związanych z ochroną zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowaniu zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Wielkopolskiego Wojewódzkiego

Konserwatora Zabytków. Szczególnie zagrożone są zabytki archeologiczne tam gdzie trwa intensyfikacja zabudowy mieszkalnej: we Wrześni budowa osiedli mieszkalnych oraz na wsiach (Psary Polskie, Nowy Folwark, Słomowo, Gutowo Małe, Gutowo Wielkie, Bierzglinek, Oblaczkowo). Duże zagrożenia powstają również tam gdzie powstają obiekty działalności gospodarczej (zwłaszcza strefa podmiejska Wrześni: Psary Małe, Białężyce, Chocicza Mała, Chocicza Wielka, Grzymysławice, Oblaczkowo, Bierzglinek, Gutowo Wielkie). Do większych planowanych drogowych inwestycji, które mogą zagrozić zabytkom archeologicznym należy budowa obwodnicy Wrześni w ciągu drogi krajowej nr 15 na odcinku od Gulczewka przez Sokolowo, Gutowo Małe i Gutowo Wielkie, dalej budowa drogi wojewódzkiej nr 432 na odcinku od ronda w Oblaczkowie, granicami Oblaczkowa i Bierzglińska do ul. Objazdowej we Wrześni, dalej budowa wiaduktów nad torami kolejowymi przy ul. Leśnej i ul. Jagodowej i ul. Wrocławskiej we Wrześni. W ramach rządowego programu pomocy funduszu dróg dla samorządów „Mosty dla regionów” przewiduje się wybudowanie mostu na Warcie łączącego gminy Miłosław oraz Żerków. Póki co nieznana jest jeszcze przyszła lokalizacja mostu (Orzechowo lub Nowa Wieś Podgórna). Planowane są także pomniejsze inwestycje drogowe jak np. budowy dróg osiedlowych, czy większe remonty dróg gminnych i powiatowych (np. ul. Witkowska i ul. T. Kościuszki we Wrześni), budowy ścieżek rowerowych, czy parkingów. Na obszarze gminy Kolaczkowo planuje się wybudować 18 siłowni wiatrowych. Na zabytki archeologiczne można również natrafić pod czas poszukiwań bogactw geologicznych jak np. gazu ziemnego (gmina Miłosław i gmina Pызdry) czy eksploatacji żwiru (np. gmina Nekla). W tych przypadkach również należy zwrócić uwagę na ochronę zabytków archeologicznych.

5.2. Zabytki będące własnością, współwłasnością lub pod zarządem powiatu

Obiekty wpisane do rejestru zabytków:

1. Września: Liceum Ogólnokształcące im. H. Sienkiewicza nr rej. zabyt. 798/Wlkp/A z 25.05.2010

Obiekt w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego miasta. Budynek zbudowany w 1911 r. wg projektu Paula Pitta z Poznania. Dwupiętrowy budynek na rzucie zbliżonym do litery U, składający się z trzech prostokątnych skrzydeł. Frontowe skrzydło wzbogacone prostokątnym ryzalitem. Budynek nakrywa wysoki dach wielopłociowy, kryty dachówką, na szczycie dachu skrzydła głównego wieżyczka wentylacyjna. Wejścia do budynku od ul. Szkolnej i od ul. Witkowskiej ujęte w portalowe obramienia.

Września: Liceum Ogólnokształcące
im. H. Sienkiewicza
fot. S. Mazurkiewicz

- 2016 r.: wykonano remont pomieszczeń szkolnych: pięć sal lekcyjnych, bibliotekę, pomieszczenie radiowęzła. W pomieszczeniach przeprowadzono kapitalny remont łącznie z wymianą instalacji elektrycznej. Pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Nr 289/2016/A z dnia 18.05.2016 r.
- 2017 r.: wykonano remont pomieszczeń szkolnych: osiem sal lekcyjnych. W pomieszczeniach przeprowadzono kapitalny remont łącznie z wymianą instalacji elektrycznej. Pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Nr 273/2017/A z dnia 25.04.2017 r. r.; wykonano wentylację w mieszkaniu służbowym znajdującym się w budynku głównym szkoły. Wentylację wykonano w dwóch

pokojach, kuchni, holu i łazience (wykucie otworów w elewacji, montaż rur pcv, przedłużenie przewodu wentylacyjnego w dachu). Pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Nr 238/2017/A z dnia 10.04.2017 r.

- Ponadto wykonuje się wszelkie niezbędne prace wynikające z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.

Stan zachowania: dobry

Sposób użytkowania: Liceum Ogólnokształcące

2. Kołaczkowo: Budynek dworski, czyli oficyna

nr rej. zabyt: 2520/A z 7.10.1955

Budynek z 1820 r. wchodzący w skład zespołu parkowo-palacowego. Budynek o formach klasycystycznych. Parterowy, na wysokim podpiwniczeniu, nakryty dachem naczółkowym. Wejście główne na osi ujęte przyściennymi kolumnami. Nad wejściem trójkątny ryzalit.

Kołaczkowo: Budynek dworski, czyli oficyna
fot. S. Mazurkiewicz

- Wykonuje się wszelkie niezbędne prace wynikające z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.

Stan zachowania: dobry

Sposób użytkowania: budynek zostanie przeznaczony dla Ośrodka Wspomagania Dziecka i Rodziny

3. Kołaczkowo: Dawna stajnia dworska

obecnie siedziba Ośrodka Wspomagania Dziecka i Rodziny

nr rej. zabyt: 2520/A z 7.10.1955

Budynek z poł. XIX w. wchodzący w skład zespołu parkowo-palacowego. Obiekt o formach klasycystycznych nakryty dachem naczółkowym. Elewacje rozczłonkowane pilastrami ujmującymi osie okienne: prostokątne na parterze, półkoliste na piętrze. Wejścia w szczytach ujęte przyściennymi kolumnami

Kołaczkowo: Dawna stajnia dworska
fot. S. Mazurkiewicz

- Wykonano wszelkie niezbędne prace wynikające z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
- W 2016 r. na terenie parku dokonano montażu nowych urządzeń siłowni. Pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr 348/A/2016.
- W 2017 r. naprawiono elementy opierzenia komina oraz stolarki okiennej uszkodzone podczas nawałnicy z 11 sierpnia 2017 r. Naprawa nie wymagała pozwolenia Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, ponieważ wszystkie uszkodzone elementy zostały usunięte zgodnie z wcześniejszymi zgodami WWKZ.

Stan zachowania: dobry

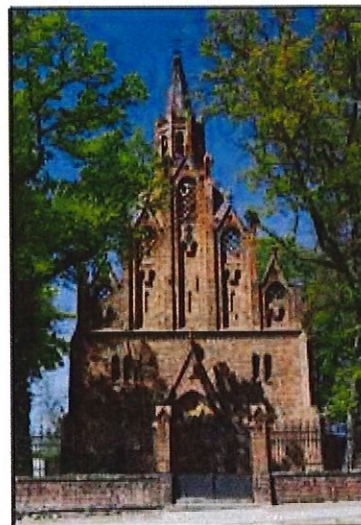
Sposób użytkowania: Ośrodek Wspomagania Dziecka i Rodziny

4. Miłosław: Kościół ewangelicki

obecnie Powiatowa Scena Kultury „Zamkowa”

nr rej. zabyt. 1923/A z 29.12.1983

Zbudowany w l. 1871-1879. Obiekt murowany, neogotycki, jednonawowy, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Nad prezbiterium wysoka wieża. Wewnątrz nawy drewniane empory podparte na kolumnach.

Stan zachowania: dostateczny

Sposób użytkowania: Powiatowa Scena Kultury „Zamkowa”

Miłosław: Kościół ewangelicki
obecnie Powiatowa Scena Kultury „Zamkowa”
fot. S. Mazurkiewicz

- 2016 r., 18 stycznia 2016 r. Zarząd Powiatu Wrzesińskiego wystąpił do Burmistrza Gminy Miłosław z wnioskiem o nieodpłatne zbycie przez Gminę Miłosław na rzecz Powiatu Wrzesińskiego nieruchomości dawnego kościoła poewangelickiego w Miłosławiu. 29 marca 2016 r. zgodę na nieodpłatne przekazanie nieruchomości wyraził Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków (Decyzja WWKZ nr 117/2016). 30 marca 2016 r. Rada Miejska w Miłosławiu Uchwałą Nr XVII/102/16 wyraziła zgodę na nieodpłatne przekazanie zabytkowego kościoła poewangelickiego na rzecz Powiatu Wrzesińskiego. W 2017 r. w wyniku plebiscytu obiektowi nadano nazwę: *Powiatowa Scena Kultury „Zamkowa”*.
- 2016 r.: Przystąpiono do prac związanych z wykonaniem instalacji elektrycznej w budynku kościoła (pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr 401/2016/A z dnia 7.11.2016 r.) oraz do remontu wnętrza zakrystii kościoła (pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nr 403/2016/A z dnia 8.11.2016 r.). Wykonano projekt aranżacji i wyposażenia zakrystii w meble. Opracowanie projektu wykonał Arkadiusz Wypych z Pracowni Konserwacji Dziel Sztuki ANTA z Kostrzyna (ul. Matejki 16, 62-025 Kostrzyn).
- 2017 r.: W wyniku nawałnicy z 11 sierpnia 2017 r. obiekt kościoła poewangelickiego został częściowo uszkodzony. Naruszona została attyka oraz wieża. W związku z tym prowadzony remont zakrystii został przerwany. Obiekt został zamknięty do odwołania. Wykonano opinię stanu technicznego attyki oraz opinię stanu technicznego wraz z programem robót zabezpieczających na wieżę. Na prowadzenie robót związanych z zabezpieczeniem attyki uzyskano pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (pozw. nr 795/2017/A z dnia 29.11.2017 r.).

5. Zieliniec: Park krajobrazowy wraz grodziskiem

Park krajobrazowy z pol. XIX w.:

nr rej. zabyt. 1797/A z 27.06.1980

Grodzisko:

nr rej. zabyt. 48/Wlkp./A z 10.09.2007

- Wykonuje się wszelkie niezbędne prace związane z bieżącą konserwacją i utrzymaniem obiektu, pielęgnację zieleni w parku, usuwanie drzew suchych i stanowiących zagrożenie, itp., stanowisko archeologiczne (grodzisko stożkowate) pozostaje nienaruszone (na jego terenie istnieje zakaz prowadzenia wszelkich prac ziemnych, które mogą prowadzić do przekształcenia bądź naruszenia substancji zabytkowej obiektu; prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzyskania pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków).

Stan zachowania: dobry.

Sposób użytkowania: park

Zieliniec: Park krajobrazowy
fot. S. Mazurkiewicz

Zieliniec: Grodzisko
fot. S. Mazurkiewicz

Pozostałe obiekty zabytkowe znajdujące się w gminnych ewidencjach zabytków

1. Września: Starostwo Powiatowe

Obiekt w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego miasta. Nie znamy dokładnej daty powstania budynku starostwa. Nastąpiło to prawdopodobnie w latach 60. XIX w. W 1912-1913 r. budynek landratury przebudowano ze środków przeznaczonych wcześniej na budowę we Wrześni nowego szpitala. Obok budynku władz powiatowych w 1913-1914 r. pobudowano willę dla starosty powiatowego (dziś budynek gminy, m.in. USC). Główne wejście do starostwa znajdowało się od ul. Ewangelickiej (3 Maja). Obok wejścia umiejscowiono balkon z czterema jońskimi kolumnami zwieńczony trójkątnym tympanonem. Ściany ubogacone były licznymi boniami, gzymsami i pilastrami. Budynek od ulicy otoczony był metalowym, kutym parkanem z mурowanymi słupkami. W 1939 r. po remoncie budynku zubożono jego wielość form architektonicznych. Zlikwidowano kolumny z tympanonem, uproszczono gzymsy nadokienne i pilastry. Rozebrano parkan otaczający starostwo. W 1962 r. pobudowano łącznik pomiędzy budynkiem starostwa a dawną willą starosty tworząc jeden kompleks budynku urzędu (Chopina 9 i 10).

Września: Starostwo Powiatowe
fot. S. Mazurkiewicz

- Wykonuje się wszelkie niezbędne prace wynikające z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.

Stan zachowania: bardzo dobry.

Sposób użytkowania: urząd - Starostwo Powiatowe we Wrześni.

2. Września: Dawny Ośrodek Zdrowia przy ul. 3 Maja

Obiekt w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego miasta. Kamienica z początku XX w. Pierwotnie jako budynek piętrowy kryty dachem namiotowym. W l. 30. XX w. nadbudowano drugie piętro. Po II wojnie światowej pełnił rolę ośrodka zdrowia.

Września: Dawny Ośrodek Zdrowia przy ul. 3 Maja
fot. S. Mazurkiewicz

- Wykonuje się wszelkie niezbędne prace wynikające z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
- W wyniku nawałnicy z sierpnia 2017 r. uszkodzony został dach; we wrześniu 2017 r. za zgodą Wielkopolskiego Konserwatora Zabytków przystąpiono do jego remontu.

Stan zachowania: bardzo dobry

Sposób użytkowania: biura - Powiatowy Inspektorat Nadzoru Budowlanego, mieszkania.

3. Września: Stary budynek Szpitala Powiatowego

Obiekt w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego miasta. Budynek wzniesiony w l. 1925-1929 wg projektu Józefa Gierczyka. Jest to budynek wieloczołowy (skrzydło główne, do niego przylegające prostopadle skrzydła boczne, skrzydło zbudowane na podstawie starego budynku szpitalnego oraz kaplica zamknięta półkoliście), na wysokim podpiwniczeniu, dwupiętrowy, kryty wysokim dachem wielopołaciowym krytym łupkiem, na dachu kaplicy wieżyczka. Elewacja frontowa osiemnastoosiowa z ryzalitem centralnym i dwoma bocznymi.

Września: Stary budynek Szpitala Powiatowego
fot. S. Mazurkiewicz

- Wykonuje się wszelkie niezbędne prace wynikające z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.

Stan zachowania: bardzo dobry.

Sposób użytkowania: szpital – Szpital Powiatowy we Wrześni Sp. z o.o.

4. Września: Blok żołnierski w zespole koszar wojskowych (1)

obecnie Zespół Szkół Zawodowych nr 2 im. Powstańców Wielkopolskich

Obiekt w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego miasta. Budynek powstał w 1910 r. jako blok żołnierski. Obiekt monumentalny, na rzucie litery E, dwupiętrowy, kryty wysokim dachem namiotowym. Cechuje go surowość, prostota i oszczędność w detale architektoniczne.

Września: Blok żołnierski w zespole koszar wojskowych (1)
obecnie Zespół Szkół Zawodowych nr 2 im. Powstańców Wielkopolskich
fot. S. Mazurkiewicz

- Wykonuje się wszelkie niezbędne prace wynikające z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.

Stan zachowania: bardzo dobry.

Sposób użytkowania: szkoła - Zespół Szkół Zawodowych nr 2 im. Powstańców Wielkopolskich.

5. Września: Dawna Szkoła Mleczarska

Obiekt w strefie ochrony konserwatorskiej historycznego układu urbanistycznego miasta. Obiekt zbudowany w l. 1928-1929 wg projektu Mariana Pospieszalskiego. Budynek na planie litery C, składa się z części głównej, piętrowej, krytej dachem namiotowym oraz dwóch parterowych budynków bocznych (oficyn), również krytych dachami namiotowymi.

Września: Dawna Szkoła Mleczarska
fot. S. Mazurkiewicz

- Wykonuje się wszelkie niezbędne prace wynikające z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.

Stan zachowania: zły.

Sposób użytkowania: nieużytkowany, jedno mieszkanie

7. Zieliniec: Pałac

Na terenie parku znajduje się pałac, nie wpisany do rejestru zabytków, zbudowany na pocz. XX w. w stylu eklektycznym. Obecnie piętrowy. Elewację frontową zdobi czterokolumnowy portyk. Jednak bryła budynku została zeszpecona przebudowami.

Zieliniec: Pałac
fot. S. Mazurkiewicz

- Wykonuje się wszelkie niezbędne prace wynikające z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.

Stan zachowania: dobry.

Sposób użytkowania: Centrum Pomocy Bliźniemu MONAR – MARKOT.

5.3. Znakowanie zabytków

Na podstawie art. 12. 1. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.) Starosta, w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

W powiecie wrzesińskim po dokonaniu uzgodnień z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Poznaniu przeprowadzono oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków. W latach 2014-2017 oznakowano znakiem konwencji haskiej 131 zabytków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków znajdujących się na terenie powiatu wrzesińskiego. Oznakowania dokonano zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z 9 lutego 2004 roku w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 30, poz. 259). Informację o znakowaniu zabytków podano do publicznej wiadomości na stronie internetowej powiatu oraz w Przeglądzie Powiatowym (nr 251 z 25 sierpnia 2017 i nr 252 z 8 września 2017).

5.4. Turystyka

Powiat wrzesiński posiada znakomite warunki sprzyjające rozwojowi turystyki indywidualnej, rodzinnej i grupowej. Powstają nowe oferty dla turystyki i rekreacji. Atrakcyjność turystyczną powiatu podnoszą zadbane obiekty zabytkowe oraz promocja dziedzictwa kulturowego. Rozwój turystyki wpływa również pozytywnie na działalność gospodarczą powiatu. Elementy spuścizny kulturowej powinny zostać wykorzystane dla podjęcia działań w kształtowaniu zintegrowanych produktów turystycznych. Ważnym elementem w tych działaniach jest połączenie promocji środowiska naturalnego z promocją zasobów dziedzictwa kulturowego. Oba te elementy łączą doskonale produkty jakim są szlaki turystyczne.

5.4.1. Szlaki turystyczne

5.4.1.1. Szlaki samochodowe

Szlak Piastowski

Przez teren powiatu wrzesińskiego przebiega samochodowy szlak kulturowy: Szlak piastowski. Prowadzi on z Gniezna do wczesnopiastowskiego grodu w Grzybowie, gdzie znajduje się Rezerwat Archeologiczny, Oddział Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Stąd przez Wrześnię i Nekłę prowadzi do wczesnopiastowskiego grodu w Gieczu. Szlak tematycznie związany jest z początkami państwowości polskiej. Na liście miejsc oczekujących na wpisanie do szlaku znajdują się Pызdry. W ramach promocji miejsc związanych ze szlakiem Powiat Wrzesiński w 2016 r. przystąpił do Stowarzyszenia Klaster Turystyczny „Szlak Piastowski w Wielkopolsce”.

5.4.1.2. Szlaki rowerowe:

Transwielkopolska Trasa Rowerowa (TTR) odcinek południowy

Przez teren powiatu wrzesińskiego przebiega fragment Transwielkopolskiej Trasy Rowerowej na odcinku **Miłosław – Chlebowo – Pogorzelica**. Oznakowanie trasy: kolor zielony.

Nadwarciański Szlak Rowerowy

Przez teren powiatu wrzesińskiego przebiega również Nadwarciański Szlak Rowerowy na odcinku **Orzechowo – Czeszewo – Szczodrzejewo – Splawie – Tarnowa – Pызdry – Białobrzeg – Wrąbczynek**. Oznakowanie trasy: kolor niebieski.

Pierścień powiatu wrzesińskiego

Członkowie Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego Oddział im. Henryka Kamińskiego we Wrześni opracowali projekt trasy wytyczenia tras rowerowych okalających powiat wrzesiński. Ogólna długość trasy wynosi 252 km. Projektowany szlak główny wokół powiatu posiada długość 176, 2 km. Do trasy będzie można dotrzeć ze stolicy powiatu 5 drogami:

- 1) Września – Bardo,
- 2) Września – Graby,
- 3) Września – Grzybowo,
- 4) Września – Pызdry,
- 5) Września – Nowa Wieś Podgórna.

Trasa rozpoczyna się Bardzie i tutaj ma też swój koniec. Miejscowości przez które przebiega trasa: Bardo, Giecz, Nekla, Czerniejewo, Grzybowo, Węgierki, Pызdry, Lisewo, Splawie, Orzechowo, Miłosław. Na trasie szlaku można zwiedzić gród w Grzybowie, królewskie miasto Pызdry, zatrzymać się na noc w „Chatce ornitologa” w Białobrzegu, a także podziwiać krajobraz Nadwarciańskiego Parku Krajobrazowego oraz Żerkowsko- Czeszewskiego Parku Krajobrazowego.

Żerkowsko-Czeszewska „Ósemka”

Przez południowe tereny powiatu bieżą dwie części szlaku Żerkowsko-Czeszewskiej „Ósemki”:

- **Przebieg I części szlaku:** Miłosław - Winna Góra - Białe Piątkowo - Czeszewo - Szczodrzejewo - Nowa Wieś Podgórna - Pogorzelica - Śmielów - Brzostków - Raszewy – Żerków. Długość trasy: **35,8 km**. Oznakowanie: **kolor czarny**
- **Przebieg II części szlaku:** Żerków - Bieździadów - Dębno - Orzechowo - Czeszewo - Mikuszewo - Chrustowo - Rudki - Bażantarnia - Miłosław. Długość trasy: **31 km**. Oznakowanie: **kolor czerwony**

Szlak osadnictwa olęderskiego gminy Nekla

W 2005 r. z inspiracji *Spolecznego Komitetu Renowacji Cmentarzy Olęderskich w Gminie Nekla*, z okazji jubileuszu 600-lecia miasta, przez teren gminy Nekla oraz sąsiedniej gminy Kostrzyn wytyczono „Szlak osadnictwa olęderskiego”. W 2012 r. dokonano jego modyfikacji. Trasę szlaku oznakowano, zaś przy obiektach zabytkowych, w tym cmentarzach, umieszczono tablice informacyjne z krótką historią miejsca, mapą oraz fotografiami archiwalnymi i współczesnymi (dotyczy tylko trasy na terenie gminy Nekla).

Punkty trasy:

1. Założenie parkowo – dworskie w Nekli (0,0 km)
2. Kościół św. Andrzeja Ap. w Nekli (0,2 km)
3. Cmentarz ewangelicki w Gierłatowie (3,4 km)
4. Cmentarz ewangelicki w Gierłatowie (4,7 km)
5. Założenie parkowo – dworskie w Podstolicach (8,8 km)
6. Kościół św. Katarzyny w Opatówku (10,1 km)
7. Cmentarz ewangelicki w Zasutowie (14,2 km)
8. Cmentarz ewangelicki w Barczyźnie (17,0 km)
9. Okazale dęby w Barczyźnie - pomniki przyrody (18,4 km)
10. Cmentarz ewangelicki w Barczyźnie (19,9 km)
11. Cmentarz ewangelicki w Nekli (22,5 km)
12. Cmentarz ewangelicki w Nekli (26,0 km)
13. Kościół poewangelicki w Nekielce (29,8 km)
14. Cmentarz ewangelicki w Nekielce (30,4 km)
15. Aleja kasztanowa w Starczanowie (35,7 km)
(37 km - powrót do pkt.1)

Pozostałe szlaki rowerowe na terenie powiatu wrzesińskiego

1. Szlak zielony – Września – Pyzdry (dl. 25 km)
2. Szlak zielony – Września – Grzybowo (dl. 6,8 km)
3. Szlak żółty – Września – Nowa Wieś Podgórna (dl. 22,1 km)
4. Szlak czarny – Bardo – Września – Graby (dl. 22,8 km)
5. Szlak czerwony – Żerków – Czeszewo – Żerków (dl. 34,4 km)
6. Szlak czarny – Miłosław – Czeszewo – Żerków (d. 35,2 km)

5.4.1.3. Szlaki piesze:

Przez teren powiatu wrzesińskiego przebiegają następujące piesze szlaki turystyczne:

Szlaki PTTK:

- „czarny”: Nekla PKP – Nekla PKS – Rajmundowo (3,8 km),
- „niebieski”: Podstolice PKP – Marzelewo – Marzenin PKS – Marzenin PKP (11,2 km),
- „zielony”: Września PKP – Marzelewo – Rajmundowo - Wygoda – grodzisko k. Nekielki – Iwno (26,3 km),
- „czarny”: Motel Polonia Podstolice – strzelnica myśliwska – Motel Polonia Podstolice (1,1 km),
- „niebieski”: Gultowy PKP – grodzisko k. Nekielki – jez. Baba – Wierzyce (13,4 km),
- „żółty”: Pierzyska – Pawłowo – Czerniejewo – Graby – grodzisko k. Nekielki – Iwno (35 km),
- „czerwony”: Miłosław (PKP) - Winna Góra - Winne Góry - dolina Miłosławki - Miłosław (park) - Miłosław (PKP)
- „niebieski”: Miłosław (park) – Winna Góra (2,6 km) – leśniczówka Sarnice (12,2 km) – Czeszewo (PKS,

14,2 km) – Czeszewo (prom, 14,8 km),

- „żółty”: Orzechowo - Czeszewo - Szczodrzejewo - Nowa Wieś Podgórna (9,4 km),
- „czarny”: MIŁOSŁAW PKP – MIŁOSŁAW rynek PKS (1,4 km) - MIŁOSŁAW park (1,9 km)

Szlak pieszy: Nadwarciańska droga świętego Jakuba

Trasa piesza łączy miejsca związane z kultem świętego Jakuba oraz ciekawe obiekty kulturalne i przyrodnicze w Wielkopolsce. Większość trasy wykorzystuje istniejące już szlaki turystyczne piesze lub rowerowe. Trasa rozpoczyna się w Łądzie nad Wartą (powiat słupecki) a kończy w Lubiniu (powiat kościański). Przez teren powiatu wrzesińskiego biegnie następująco: Wrąbczynek – Białobrzeg – Pyzdr – Tarnowa – Splawie - Nowa Wieś Podgórna – Chlebowo – Mikuszewo – Rudk – Franulka - Miłosław (z kościołem św. Jakuba) – Czeszewo - Orzechowo. Trasa oznaczona jest symbolem muszli św. Jakuba oraz strzałkami koloru żółtego.

5.4.1.4. Szlaki kajakowe

Na rzece Warcie przeprowadza się splywy kajakowe. Przez teren powiatu wrzesińskiego szlak kajakowy wiedzie na trasie Dłusk – ujście Lutyni.

- **0 km** Dłusk, prom górnolinowy o udźwigu 10 t, przystań kajakowa z ławeczkami, we wsi sklep.
- **1,3 km** Pyzdry, most na drodze nr 442 Września-Kalisz. Przystań kajakowa Towarzystwa Turystyki Wodnej „Perkoz”.
- **4,3 km** Tarnowa, wieś na skraju lasu. Odkryciu w tym miejscu osady wydmowej ze środkowej epoki kamiennej (8-4,5 tys. lat p.n.e.) archeologia zawdzięcza określenie "ludność kultury tarnowskiej".
- **5,3 km** Ujście Proсны (szlak kajakowy). Początek Kotliny Śremskiej.
- **10,7 km** Nowa Wieś Podgórna, prom górnolinowy do Pogorzeliczy o udźwigu 10 t.
- **16,3 km** Czeszewo, prom górnolinowy o udźwigu 15 t. Na lewym brzegu, obok dojazdu do promu, miejsce biwakowe z paleniskiem.
- **18,3 km** Orzechowo, zakład przemysłu drzewnego, sklepy, poczta. Ujście Lutyni (szlak kajakowy). Międzywale zwięza się do 300 m.

6. KIERUNKI REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU

OPIEKI NAD ZABYTKAMI

6.1. Kierunki realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami i podjęte działania:

1. Prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych przy obiektach zabytkowych nieruchomości będących własnością powiatu lub w jego zarządzie; zabezpieczenie i utrzymanie tych obiektów oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystanie z nich w sposób zapewniający trwale zachowanie ich wartości. Zapewnienie warunków do naukowego badania i dokumentowania obiektów zabytkowych.

Działanie 1.1:

Działania przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków:

- 1) **Liceum Ogólnokształcące im. H. Sienkiewicza we Wrześni**
nr rej. zabyt. 798/Wlkp/A z 25.05.2010
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikających z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
- 2) **Budynek dworski, czyli oficyna w zespole parkowo-pałacowym w Kołaczkowie**
nr rej. zabyt: 2520/A z 7.10.1955
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikających z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
 - Adaptacja obiektu na potrzeby domu dziecka.
- 3) **Dawna stajnia dworska w Kołaczkowie, ob. siedziba Ośrodka Wspomagania Dzieci i Rodziny**
nr rej. zabyt: 2520/A z 7.10.1955
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikających z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
- 4) **Kościół ewangelicki w Miłosławiu, ob. Powiatowa Scena Kultury „Zamkowa”**
nr rej. zabyt. 1923/A z 29.12.1983
 - Wykonanie dalszych prac remontowo - modernizacyjnych w kościele ewangelickim w Miłosławiu: naprawy i konserwacji zniszczonej przez nawalnicę atyki, renowację ogrodzenia, podświetlenie zegara, montaż tablicy informacyjnej i szyldu. Na prowadzenie robót związanych z zabezpieczeniem atyki uzyskano pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (pozw. nr 795/2017/A z dnia 29.11.2017 r.). Na montaż szyldu uzyskano pozwolenie Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (pozw. nr 5/2018/A z dnia 9.01.2018 r.).
- 5) **Park krajobrazowy wraz grodziskiem w Zielińcu**
Park krajobrazowy z poł. XIX w.: nr rej. zabyt. 1797/A z 27.06.1980
Grodzisko stożkowate z późnego średniowiecza: nr rej. zabyt. 48/Wlkp./A z 10.09.2007
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikających z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz prowadzenie bieżącej konserwacji i utrzymanie obiektu, pielęgnacja zieleni w parku, usuwanie drzew suchych i stanowiących zagrożenie, itp., opieka stanowiska archeologicznego (grodzisko stożkowate), miejsce należy pozostawić nienaruszone (na jego terenie istnieje zakaz prowadzenia wszelkich prac ziemnych, które mogą prowadzić do przekształcenia bądź naruszenia

substancji zabytkowej obiektu. Prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzyskania pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków).

Działania przy pozostałych obiektach zabytkowych nie wpisanych do rejestru zabytków:

- 1) **Starostwo Powiatowe we Wrześni**
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikających z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
 - 2) **Dawny Ośrodek Zdrowia przy ul. 3 Maja we Wrześni**
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikających z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
 - 3) **Stary Szpital Powiatowy we Wrześni**
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikających z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
 - 4) **Blok żołnierski w zespole koszar wojskowych (1)**
ob. Zespół Szkół Zawodowych nr 2 im. Powstańców Wielkopolskich we Wrześni
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikających z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
 - 5) **Blok żołnierski w zespole koszar wojskowych (2) we Wrześni**
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikających z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
 - Należy podjąć działania mające na celu znalezienie nabywcy lub użytkownika obiektu oraz zaadaptowanie go do użyteczności.
 - 6) **Dawna Szkoła Mleczarska we Wrześni**
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikających z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
 - Przeprowadzenie modernizacji budynku z przeznaczeniem na cele użytkowe.
 - 7) **Pałac w Zielińcu**
 - Wykonanie wszelkich niezbędnych prac wynikające z corocznych przeglądów technicznych budynku oraz bieżącą konserwację i utrzymanie obiektu.
2. Udzielanie na wniosek zainteresowanych podmiotów dotacji celowych na sfinansowanie lub dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy obiektach zabytkowych z terenu powiatu wrzesińskiego wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością powiatu, w szczególności obiektów architektury i budownictwa, zabytków ruchomych i zabytków archeologicznych na podstawie uchwały Rady Powiatu we Wrześni Nr 240/XXXV/2005 z dn. 17 listopada 2005 r.

Działanie 2.1.:

Przyjmowanie przez Biuro Obsługi Interesanta Starostwa Powiatowego we Wrześni wniosków o dotację zainteresowanych podmiotów. Rozpatrywanie wniosków przez Zarząd Powiatu Wrzesińskiego. Przyznawanie dotacji na wniosek Zarządu Powiatu Wrzesińskiego przez Radę Powiatu Wrzesińskiego. Zawieranie umów, rozliczanie dotacji, kontrola wykonania zleconych zadań przez Zarząd Powiatu Wrzesińskiego.

Działanie 2.2.:

Prowadzenie wykazu o udzielonych dotacjach i informowanie o tym fakcie innych organów.

Działanie 2.3.:

Informowanie o innych zewnętrznych źródłach (zarówno publicznych jak i prywatnych) dofinansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy obiektach zabytkowych.

3. Zgodnie a art. 103 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustanawianie przez starostę na wniosek Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków; cofanie ustanowienia społecznych opiekunów zabytków; prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków; wydawanie osobom fizycznym legitymacji społecznego opiekuna zabytków; wydawanie zaświadczeń osobom prawnym lub innym jednostkom organizacyjnym pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków. Zgodnie z art. 102 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami społecznym opiekunem zabytków może być osoba posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych, niekaralna, posiadająca wiedzę w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Funkcję społecznego opiekuna zabytków może sprawować też osoba prawna lub inna jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej. Zadaniem społecznych opiekunów zabytków jest podejmowanie działań związanych z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie, upowszechnianie wiedzy o zabytkach oraz współdziałanie w tym zakresie ze Starostwem oraz Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Działanie 3.1.:

Prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków oraz wydawanie legitymacji społecznych opiekunów zabytków.

Działanie 3.2.:

Ścisła współpraca z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz Społecznymi Opiekunami Zabytków.

4. Wydawanie przez starostę na wniosek Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków decyzji o zabezpieczeniu obiektów zabytkowych zagrożonych zniszczeniem lub uszkodzeniem w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia lub – o ile usunięcie zagrożenia nie jest możliwe – wywłaszczenie tych obiektów na wniosek Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy, na terenie której położony jest ten obiekt.

Działanie 4.1.: W przedmiotowej sprawie ścisła współpraca z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Działanie 4.2.: Ścisła współpraca z samorządami gminnymi z terenu powiatu.

5. Umieszczanie przez starostę w uzgodnieniu z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż obiekt ten podlega ochronie zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z dnia 27 lutego 2004 r.).

Działanie 5.1.: Bieżąca kontrola stanu oznakowania zabytków oraz uzupełnianie brakującego oznakowania czy

zamieszczanie nowego oznakowania.

6. Wspieranie na wniosek zainteresowanych podmiotów przedsięwzięć samorządów gminnych związanych z rozwojem infrastruktury turystycznej.

Działanie 6.1 Wspieranie podejmowanego przez gminy zagospodarowania miejsc atrakcyjnych turystycznie, m. in. szlaków kulturowych, ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych.

7. Współpraca z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz ochrony zasobów kulturowych i przyrodniczych oraz rozwoju turystyki w powiecie wrzesińskim.

Działanie 7.1: Współpraca z organami samorządowymi, stowarzyszeniami oraz organizacjami pozarządowymi działającymi w sektorach edukacji oraz kultury i sztuki w zakresie:

- edukacji dzieci i młodzieży obejmującej ochronę dóbr kultury
- organizacji konkursów poszerzających wiedzę uczniów na temat idei propagujących walory powiatu wrzesińskiego w zakresie dziedzictwa kulturowego i jego ochrony,
- upowszechnianie kultury ze szczególnym nastawieniem na dzieci i młodzież,
- organizacja imprez mających znaczenie dla rozwoju kultury i integracji społeczności powiatu.

Działanie 7.2: Współpraca z organami samorządowymi, stowarzyszeniami oraz organizacjami pozarządowymi działającymi w sektorze kultury fizycznej i turystyki w zakresie:

- upowszechniania kultury fizycznej i turystyki, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży;
- organizowanie imprez sportowych, rekreacyjnych i turystycznych o zasięgu powiatowym.

Działanie 7.3: Współpraca z organizacjami ekologicznymi, realizującymi programy służące ochronie przyrody i edukacji ekologicznej w zakresie wymiany informacji i konsultowania projektów aktów prawnych dotyczących ochrony środowiska oraz edukacji ekologicznej w zakresie m. in. ochrony środowiska i ochrony dziedzictwa przyrodniczego.

8. Upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu oraz jego walorach turystycznych na stronie internetowej powiatu oraz innych dostępnych środkach masowego przekazu.

Działanie 8.1.: Wydawanie niekomercyjnych niskonakładowych wydawnictw (drukowanych: przewodników, albumów, widokówek, folderów itp. lub wykorzystujących inne techniki zapisu) popularyzujących wiedzę o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu; dofinansowywanie wydawnictw promujących dziedzictwo powiatu, współpraca z organizacjami działającymi na rzecz promocji regionu w tym zakresie.

7. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI ORAZ MONITORING POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

7.1. Instrumentarium realizacji

Podmiotem formującym powiatowy program opieki nad zabytkami jest samorząd powiatowy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań zarządu powiatu na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców powiatu w celu wywołania w nich pożądanych zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Powiatu Wrzesińskiego
- uchwały rad gminnych z terenu powiatu wrzesińskiego (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Powiatu Wrzesińskiego
- inne środki publiczne (dotacje, subwencje, dofinansowania) m.in.:
 - w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe” z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizowanego przez 6 priorytetów:
 1. Ochrona zabytków.
 2. Wspieranie działań muzealnych.
 3. Kultura ludowa.
 4. Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą.
 5. Ochrona zabytków archeologicznych.
 6. Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.
 - w ramach dotacji przyznawanych przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków na podstawie wniosków złożonych przez właścicieli, posiadaczy lub użytkowników zabytków.
 - w ramach pomocy finansowej udzielanej jako dotacje przez Samorząd Województwa Wielkopolskiego na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Są to dotacje celowe z budżetu na finansowanie lub dofinansowanie prac remontowych i konserwatorskich obiektów zabytkowych.
- środki ze źródeł prywatnych - środki osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich przez powiat wrzesiński, jako właściciela niektórych obiektów zabytkowych; brak natomiast narzędzi do pozyskiwania informacji o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich dotyczących pozostałych obiektów zabytkowych stanowiących własność innych podmiotów – w tym zakresie informacje będą gromadzone przez Starostwo Powiatowe we Wrześni na podstawie możliwych do pozyskania danych.
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

7.2. Monitoring realizacji

Zgodnie z art. 87, ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003, nr 162, poz. 1568 zez mianami), za monitorowanie realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami odpowiada Zarząd Powiatu. W tym celu Zarządzeniem nr 4/2018 Starosty Wrzesińskiego z dnia 17 kwietnia 2018 r. powołany został zespół ds. tworzenia, realizacji i monitorowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrzesińskiego na lata 2018-2021. Sporządza on co dwa lata sprawozdanie z realizacji programu i przedstawia je Radzie Powiatu. W okresach czteroletnich dokonywana będzie przez Zarząd Powiatu ocena realizacji programu. Ocena ta będzie udostępniana do publicznej wiadomości.